

Bartók Béla gyermekkori személyiségformáló olvasmányélményei

A gyermeknevelésnek legfőbb feladata, hogy a rendelkezésre álló valamennyi lehetséges ráhatással a gyermekből az embereszménynek megfelelő felnőtt váljék.

BARTÓK életrajzi adataiból — beleértve az önéletrajziakat is — világosan kirajzolódnak előttünk szüleinek, zetanárainak mindazon irányító tanításai, törekvései, amelyekkel egész zsenge korában megnyilatkozó zenei tehetségét bontakoztatták, hiszen már az alig cseperedőnek észrevették zenei érdeklődését. 1887-ben — hat esztendőskorában — jelen van édesapja zeneegyesületi zenekarának előadásán, melyet már élvez. Ez időben kapja édesanyjától első zongoraleckéit.¹ Zenei nevelése, fejlődése feltárt az irodalomban, és amikor két neves zenetudományi kutatónk: DEMÉNY János, BÓNIS Ferenc hangsúlyozzák, hogy a teljes BARTÓK portréhoz már a gyermekkori életrajzi adatai is szükségesek, mert ezek is kulcsai a szellem és műve megértésének, csupán a zenei adatok gyűjtésére szorítkoznak.²

Egyik életrajzírója sem végezte el a művelődésszociológiai vizsgálatokat, holott a felnőttkor személyiségismérvői: magatartás, ízlés, választóképeség, érdeklődés — hogy csak néhányat soroljunk fel — jelentékenyen függenek azoktól a gyermekkori élményektől, melyekben a kis BARTÓK-nak része volt. Természetesen élete folyamán a környezetváltozás, az egyre gyarapodó ismeret- és élményanyag jelentékenyen módosították, igényesebbé formálták egyéniségét, de látjuk majd, hogy a gyermekkori alapimpresziók, éppen erős emocionális memóriája segítségével, milyen mélyen gyökereztek meg benne.

Találkozása a művészettel és az irodalommal hat és tizenkét éves kora között — természetesen a gyermek-, az ifjúsági irodalommal — elhatározó erejű a felnőtt esztétikai érzékének kifejlődésében; hiszen irodalom és zene egymás közelében: a fogalmi gondolkodás, az absztrakciók síkján vannak. Nagy a szerepük az eszmei látókör kiszélesítésében is. A mese, mely kezdetben csupán szórakoztat, élvezetet okoz, szinte észrevétlenül hőse jellemének, az ebből fakadó cselekvések megértéséhez vezet. Mesék és hőseik nem egy gyermekkorban művészi hajlamúnál, majd alkotóvá érettnél, a pszichikai én utánélési vágyának és a művészi én törekvéseinek egybefonódása folytán motívumokká, témákká, saját hősöké transzponálódtak. Természetesen ilyenkor nem egy-

¹ *Önéletrajz. Bartók Béla összegyűjtött írásai.* Közreadja SZÖLLŐSY András. Bp. 1966. 8. 1. *Bartók Béla (Levelek, fényképek, kéziratok, kották.)* Sajtó alá rend. DEMÉNY János. Bp. 1948. 95–100. 1. UJFALUSSY József: *Bartók Béla. 1881–1919.* Bp. 1965. 9. 1. Ujfalussy József *Bartók-könyvének 2. kiadása a tanulmány nyomása idején jelent meg.*

² DEMÉNY János: *Bartók Béla tanulmányai.* = *Zenetudományi Tanulmányok.* 1954. II. köt. F. BÓNIS: *Béla Bartók's Leben in Bildern.* Bp. 1964.

szerű „áthelyezésről”, ismétlésről van szó, mint inkább a művészetekben irodalomban olyannyira uralkodó hatástörvényre dinamikusan reagáló pszichikumról. Ezen a téren, olvasmányai közepette fogjuk megvizsgálni a gyermek BARTÓK Bélát.

Édesanyja feljegyzéseiből, visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy sokat és szeretettel olvasott. Tudunk gyermekkori betegeskedéséről, amely erre készíthette is. Feladatunk tehát megvizsgálni azt az irodalmat, amely hozzá akkor eljutott. Sajnos, nem sikerült valamennyiről tudomást szereznünk, azonban az ismertek is rendkívül jellemző adatokkal szolgálnak. A vizsgálat alá vett könyvekről biztosan állíthatjuk, hogy olvasmányai voltak, mert a Bartók Archivum (a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében) őriz egy fekete bőrbe kötött, vaskos kis noteszt, melynek első oldalán a következő bejegyzéseket olvashatjuk a kis BARTÓK Béla kezeírásával: „Bartók Béláé. Karácsonykor kaptam, de beteg voltam.” Ugyanitt édesanyja rájegyzése: „Béla könyvecskéje.”³ Ez a „notesz”, keletkezése tekintetében, nem keltezhető. Különböző dátumokkal heterogén feljegyzések vannak benne, 12. oldalán például 1894 és 1898 között létrehozott szerzeményei, a 120. oldalon szópéldák a székely tájbeszédre; de bennünket csupán a 14—17. oldalak érdekelnek, ahol a gyermek Bartók könyveiről szóló feljegyzéseit találjuk, valamint a 68—71. oldalak, saját betű- és képrejtvényeit tartalmazzák.

Az idézett 14. oldalon olvassuk: „Könyveimnek jegyzéke”; utána a felsorolás: *Kis Lap*. 1888: 1—2. köt. 1889: 1—2. köt. 1890: 1—2. köt., PÓSA Lajos: *Kis gyermekeknek*. Versek., SCHMIDT Kristóf: *A Karácsony est.*, *A fiatal remete.*, *Jozafát az indiai királyfiú.*, *Fülemüle.*, *Andersen összes meséi.*, RADÓ Antal: *Ezeregy éjszaka.*, HOFFMANN: *A testvérek*, SWIFT Jonathan: *Gullivers Reisen.*, Ludwig Bechstein: *Märchenbuch.*⁴ VERNE Gyula: *A rejtelmes sziget.*

Kétségtől ennél sokkal több könyve lehetett, sokkal többet olvashatott, bizonyítja ezt a 23. oldalon levő noteszbejegyzés: újból VERNE, majd ARANY neve, de ezúttal címek nélkül. A szerzőkre, műveikre egy pillantást vetve megállapíthatjuk, hogy a meseolvasásra már képes korszaktól egészen a VERNE élvezéséig, megértéséig való életkori olvasmányok hatását kell vizsgálnunk.

Elsőként a *Kis Lap*ét. Képes gyermekújság volt. 1871-től 1904-ig élt Pesten. A kis BARTÓK korában a legjobb és legelterjedtebb gyermeklap, ÁGAI Adolf, e lapbeli álnevén Forgó bácsi szerkesztette, a kitűnő élclapnak: a *Borsszem Jankónak* is szerkesztője. Nyolcadrét formában, hetenként egyszer, sok elbeszéléssel, verssel, ismeretterjesztő leírással, rengeteg képpel, rejtvényekkel jelentette meg, 5—12 éves gyermekeknek szánta. Az iskolán kívüli képzésben mindenkor nagy szerepet játszott — akkor leginkább a tehetősebb családoknál — a könyv- és az ifjúsági folyóiratok olvastatása. A *Kis Lapot* a pedagógusok és a szülők egyformán magasra értékelték, még a felnőttek sajtója körében is elismeréssel nyilatkoztak róla: „Annyi benne a kép, hogy nem értjük, a szöveg számára benne honnan kerül hely, s annyi benne a szöveg, hogy nem értjük, miként férhet bele annyi rajz. S rajzok és szöveg egyaránt kitűnő.” Negyedszázados jubileumakor a *Fővárosi Lapok* két cikkben is ünnepli:⁵ többek közt kiemeli, hogy a mesék, elbeszélések, színdarabok maradandóságát

³ A BARTÓK-kutatás egyik legkiválóbb képviselője: D. DILLE hívta fel figyelmemet a noteszre, ezúton is hálásan köszönöm.

⁴ BARTÓK SWIFT és BECHSTEIN példányai gótbetűsek voltak.

⁵ *Főv. L.* 1894. aug. 9. 214. sz. 1839. 1., okt. 2. 272. sz. 2338. 1.

az illusztrációkkal biztosítja „Forgó bácsi”. Pedagógiai becse, hogy segédesz-
köze a családban a serdülő gyermekek nevelésének, oktatta mulattat. Időnként
pályázatok kitűzésével, rejtvények, fogas kérdések föladásával munkára ser-
kenti a gyermekek elméjét. A szerkesztő közvetlenül is érintkezik gyermekol-
vasóival, szóba áll velük a szerkesztői üzenetekben: meghallgatja örömeiket,
bánatukat, felvilágosításra váró kérdéseiket, buzdít, dicsér, vigasztal, és okkal-
móddal megfeddi azt, akinél valami rováson van, magyaráz, útbaigazít . . .
Vakációk idején különösképpen hasznos, ilyenkor is pályázatokkal, elbírálá-
sokkal serkenti a vakációzó kisdíákokat és közli, közzé teszi más sajtótermé-
kekben is, hogy miért volt a bírálóknak nehéz a helyzetük: ugyanis annyi jó
dolgozat érkezett, hogy nem volt könnyű dönteni. Minden nevelő, legyen az
szülő vagy a pedagógia munkása, tudja, hogy a sikerre vágyás szinte az érte-
lem fejlődésével párosul, a sikernek milyen nagy az ösztönző ereje; a *Kis Lap*
igyekszik a sikerélményt minél gyakrabban felkelteni. A saját alkotói próbál-
gatás az önállóságra nevelés egy formája, a véleménynyilvánításra serkentés
az önálló gondolkodásé, az ízlésé. Az a korosztály, amely a *Kis Lapot* olvasta,
ábrándjait, vágyait elsősorban érzelmein keresztül élte át, s eljövendő hivatását
játékosan próbálgatta. Ezeket a szárnypróbálgatásokat éberem figyelte a
szerkesztő, és legtöbb esetben igen korán felismerte a művészi elhivatottságot,
a kompozíciós készséget. Ennek bizonyítására csupán három nevet emelünk
ki a *Kis Lap* később olyan kiváló emberré, művésszé fejlődött olvasógárdá-
jából: JANKÓ Elemérét, GLATZ Oszkárét és GEYER Stefiét.⁶ JANKÓ Elemér
és GLATZ Oszkár rajzai, melyeket ÁGAI a *Kis Lapban* közölt, itt szerzett nyil-
vánosságokkal szinte pályakezdőknek számíthatók.⁷ A tehetségtudat szer-
kesztő hozzájuk fűzött kommentárjai szuggesztív erővel hathattak a művészet
és az irodalom jövőd elhivatottjaira, annál is inkább, mert a rajzokhoz maga
ÁGAI ír verset vagy mesét, hogy a „művészt” felnőt írótól, rajzólótól származó
közlemények szerzőinek rangjára emelje.⁸

Másképpen ösztönzi GEYER Stefit, híres hegedűművésznőket s vele vala-
mennyi kis olvasóját.

Annak ellenére, hogy a *Kis Lap* 1901. május 5-én⁹ foglalkozik képpel,
cikkben GEYER Stefivel, mikor BARTÓK Béla már régen nem olvasott gyermek-
újságot, éppen BARTÓKnak később a kiváló hegedűművésznőhöz fűződő
szerelme is indokolja, hogy gyermekkoruk egybeeső érintkező pontjára: a
szerkesztői ösztönzésre ezúttal is fény derüljön. Írói, művészi tehetség — írja
ÁGAI gyermekolvasóinak — csak igen kevésnek jut osztályrészü. „Mi többiek
azon örvendjünk, hogy finomult ízlésünkkel, a tanulás révén megélesedett
ítéletünkkel csak annál jobban értsük meg s érezzük át a jelesek alkotását és
művészetét, különösen akkor, ha az, akit szárnyaira kapott a hír, a mi édes
házánk szülötte; legkivált pedig, ha az a kitűnőség még gyermekkorát éli.

⁶ A szerkesztőnek üzenetű gyermekek között találjuk AMBRUS Zoltán, CSATHÓ Kálmán,
FARKAS Imre, FESZTY Mária, GULÁCSY Irén, RADÓ Antal, RÉZ Lola (később KOSÁRYNÉ),
VEREBÉLY Tibor nevét is.

⁷ vö. D. SZEMZŐ Pirooska: *Glatz Oszkár indulása. = Művészettört. Ért.* 1962. 1. sz.

⁸ uo. ÁGAI JANKÓ Elemérről: „Országos híru festőművésznőnk, Jankó János kistia,
aki e trefás rajzvázlatával is megmutatja, hogy jeles apja nyomdokaiba lép . . .” — a
Nagy vitézek c. rajzról van szó. — GLATZ Oszkárrol pedig: „ismét egy tehetséges fiút
mutatok be nektek, neve Glatz Oszkár, az ev. gimnásiumban a IV. osztály tanulója.
Ha folyton így halad, mint e kép mutatja, jelentékeny művész válhatik belőle. Forgó
bácsi.” A kép címe *Nagy mosás* volt, ÁGAI hasonló címmel verset írt hozzá.

⁹ *Nagyra termelt kislány.* = *Kis Lap.* i. h. 279—281. l.

Íme: egy olvasótársatoknak, *Geyer Stefikének* jutott, hogy már most, alig 12 évvel emelkedett föl a művészet magasába, a legjelesebb hegedűsök sorába. Az ő művészete sokkal érettebb az ő koránál, bizonyára el fogja érni a tökéletesség csúcsát." Elmondja még, hogy csodagyerek több is adódott, de legtöbbje megrekedt a közepességben kettőt kivéve: MOZARTOT és a mi LISZTünket,

A Kis Lap szerkesztője, Ágai Adolf

A tíz éves Bartók Béla kishúgával

akik felnőve is megmaradtak hírnevük tündöklő fokán, és hogy ezek egyike LISZT magyar, csak annál édesebb elégtételünkre szolgál minékünk. GEYER Stefike is ilyen művész, akit a bírálók komolyan vesznek. Nemrég Bécsben ragadtatta el (1900-ban) a közönséget, és az ottani sajtó is ragyogó pályát jósolt neki. „És a sok ünneplés és taps mellett is megmaradt kedves, hálás gyermeknek, aki még ma is hűségesen küldi be a rejtvények megfejtését, még ma is tán nagyobb gyönyörködéssel olvassa a „Kis Lap” meséit, mint a nagylapoknak róla szóló, harsogó dicséretét.” Még egy évig folytatja művészi körútját, azután visszavonul, hogy tanulva tökéletesítse művészetét. — Két képet is közöl róla: az egyik hegedűjét pengetve ábrázolja, a másik, „midőn Oláhország királynéja, Erzsébet előtt játszik, és a zongorán egy vele egykorú oláh leányka kíséri.” Művészetéhez kis olvasóival együtt kíván szerencsét, hogy azok majdan elmondhassák: „Geyer Stefike az én olvasótársam volt a Kis Lapban — s én is elmondhassam —, Geyer Stefike is az én olvasóm volt”.

Valóban, GEYER Stefi nevével még ezután is sokszor találkozunk a szerkesztői üzenetekben.

Természetesen ÁGAI tevékenysége mellett nagy hatóereje volt a lap írógárdájának, rajzolóművészeinek. A lap 33 éve folyamán ARANY János, BAJZA József, BENEDEK Elek, FÁY András, GAÁL József, GARAY János, GYULAI Pál, HERCZEG Ferenc, HERMAN Ottó, HEVESI Sándor, JÓKAI Mór, KOZMA Andor, KRÚDY Gyula, LÉVAY József, MIKSZÁTH Kálmán, PETŐFI Sándor, PÓSA Lajos, RÁKOSI Viktor, SZANA Tamás, SZÁSZ Károly, TÁBORI Róbert, TÓTH Béla, TUTSEK Anna, VADNAY Károly és VÖRÖSMARTY Mihály nevei vannak a közlemények alatt. A „néni”, „bácsi” keresztnévvel kombinálva szintén valamelyikük, és közülük kerülnek ki a pályázatok bírálói is. Ami az illusztrációs anyagot illeti, kezdetben angol és német folyóiratokból kölcsönöztek díszítik a lapot, miként van külföldi cikkátvétel is. Sok a festményreprodukció, MUNKÁCSYNak több képe így szerepel. Azok a rajzolók, akiket ÁGAI a *Borsszem Jankó* köré verbuvált: Carel CLIČ, JANKÓ János, FARAGÓ József, HOMICSKÓ Athanáz, BÉR Dezső, POLGÁR Márton, VADÁSZ Miklós, MÜHLBECK Károly, GARAI Ákos rajzoló és egyben művészeti tanácsadó is a *Kis Lap*nak. A szerkesztő és írógárda a lap egész fennállása folyamán egyformán igyekezett a szellemi és esztétikai ráhatás egyensúlyát megőrizni. Különösen a nemzeti öntudat felébresztésére, erősítésére fordítottak gondot. ÁGAI egyik szerkesztői működését jellemző írásában erre így emlékszik vissza: „Amivel a „Kis Lap” körül leginkább szabad dicsekednem, az, hogy *kiválóképpen szolgálta a nemzeti eszmét*, a nélkül, hogy minden számban a kábulásig húzta volna meg a hazafiság nagyharangját. A „Kis Lap” magyarul tolog hatott.”¹⁰ Még a külföldön is éreztette ezen hatását, mert az odaszakadt magyar családok — az amerikás magyarok is — járatták a lapot gyermekeiknek.¹¹

A *Kis Lap* megindulásakor a fővárosban még nem fejeződött be a magyarosodás, és kiadója, a Deutsch-Testvérek *Kleine Leute* címen németül is megjelentette, szerkesztését pedig HEVESI Lajosra bízta, minthogy ÁGAI a magyarosítási tendencia érdekében elutasította. A németül beszélő szülők sem óhajtották gyermekeiket ilyen szellemben nevelni, és a német lapnak — mely igen sokban alatta maradt a magyar kiadásnak — nem volt fenntartó közönsége. „Ez az úgynevezett ‚nagynémet irányt’ követi, én pedig az én olvasóimnak oly lapot szeretek ajánlani, mely nemcsak hogy ne sértse magyar érzelmünket, de határozottan a magyar haza szerelmére lelkesítsen” — mondta róla ÁGAI gyermekolvasóinak, mikor azok hozzá intézett leveleikben a német kiadás létezéséről érdeklődtek.¹²

A magyar szellemű nevelés természetesen a szerkesztői üzenetekkel csak kiegészült, erőteljesen valójában a cikkekben, költeményekben nyilvánult meg. ZSIGMOND, NAGY Lajos, MÁTYÁS király, de különösen a kurucok és 48 hősei a főszereplők; ezért kapnak helyet THALY Kálmán kuruc-költeményei, és SÁROSSY Gyula *Magyarok története* c. versének közlésekor a szerkesztő kiemeli, hogy a költő szabadságharcunk egyik nagy embere volt. Saját élményeit is felhasználja; elmondja, hogy a szabadságharc bukása után szülői házában bújt meg VÖRÖSMARTY. PETŐFIT és dicső KOSSUTH Lajosunkat személyesen ismerte. Ez utóbbival való találkozását hosszú folytatásokban írja meg. KOSSUTH személye egyébként állandóan visszatérő téma: még a betű-

¹⁰ Forgó Bácsi (ÁGAI Adolf): *A kis olvasó*. Bp. év n. 23. l.

¹¹ *Kis Lap*. 1883. 25. sz. 389. l. Forgó Bácsi postája.

¹² uo. 1881. I. köt. 416. l., II. köt. 352. l. A Deutsch-Testvérek végül is az 1871—1874-ig kiadott német lapot a lipcei Wilhelm Opetz cégnek adták el.

Szerkeszti Forgó bácsi.

NAGYRA TERMETT KIS LEÁNY. (Geyer Stefke.) (Lásd a 279. lapon.)

LX. köt. 18. sz. sz. sz.

Ára negyfel-dere 2 kor. Egyszeri ára 24 sz.
Előfizetés minden részlete 18 lapon.

1901. május 5-én.

Geyer Stefi, a Kis Lap olvasója

rejtvényekben is ki kell találni az olvasónak nevét, halálakor pedig gyászke-retben hozza képét. „A magyar történelemnek örökre nevezetes évszáma”, jegyzi egy számtani rejtvényhez, és megfejtése: 1848. E témakörben kap helyet TÁNCSICS Mihály is, hiszen a szerkesztő kisfiúként még látta Budán azt a „magasztos jelenetet, midőn az akkor még 40 évest a börtönéből kiszabadították, és lelkesedésében ő is tőlt a kocsi, melyen hazahozták.”¹³

BARTÓK magyarság- és KOSSUTH-eszményének csirái a *Kis Lap*ból erősen-táplálkoztak. Tudunk arról is, hogy édesapja: id. BARTÓK Béla, a földműves-iskolai igazgató, a nemzetiséglakta Nagyszentmiklóson, ahol fia született, az iskolában apostola volt a magyar nyelvnek, magyarságnak; sőt arról is, hogy milyen nagy tisztelője volt KOSSUTH Lajosnak: 1879. nov. 16-án taná-csért fordult hozzá gazdasági kérdésben. Ezt a levelet megbecsülés és szeretet jellemzik.¹⁴ Mégis a nemzeti öntudatra való nevelésében a *Kis Lapé* az elsőbb-ség. Hiszen három éven keresztül, hét, nyolc és kilenc éves korában állandóan olvasta, állandóan hatása alatt állott. Lelkében már ekkor kezdett kirajzo-lódnni annak a KOSSUTH-nak a képe, amely a *Kossuth-Szimfónia* szövegvázla-tában, 1903- vagy 1904-ben kiteljesedett, zenéjében szólt.¹⁵ Bár tagadhatatlan, hogy KOSSUTH szinte fellépésétől haláláig, vagy azontúl is, élő, ható valóság a magyarság szabadságra vágó életében. 1892-ben, születésének 90. fordulóján is megjelenik egy *Kossuth-képeskönyv*, amely lelkeshangú szöveg kísére-tében a nemzet nagy idolumát családi körben, a közéletben és az emigrációban ábrázolja.¹⁶ Megtalálható volt a legtöbb magyar család asztalán, és a fővárosi és vidéki sajtó egyformán ajánlotta, hirdette. BARTÓK valószínűleg ezzel is találkozott, és még számos írott és íratlan tanújellel, amely *Kossuth-szimfóniája* megszületéséig mindazt a keserű csalódást: az oly sok reményre jogosító kiegyezés ellenére negyvennyolc eszméinek elsikkadását tükrözte. Tény, hogy az egyre feszültebbé váló társadalmi, belpolitikai helyzettel párhuzamosan izmosodott benne a nemzet függetlenségi törekvéseinek szimbólumává fejlődő KOSSUTH-szemlélet, hogy azután harci muzsikává, programzenévé robbanjon ki.

Önéletrajzában 1902-re teszi a körülményt, mely döntő befolyást gya-korolt fejlődésére: „akkoriban éledt Magyarországon az az ismert nemzeti áramlat, amely a művészet területére is átcsapott. Arról volt szó, hogy zenében is valami sajátosan magyart kell teremteni. S az áram engem is elért... E különböző hatások alatt komponáltam 1903-ban egy szimfónikus költe-ményt „Kossuth” címmel.”¹⁷ 1903 júniusában pedig így ír egyik levelében: „A mostani állapotok veszedelmesen hasonlítanak a 48 előttiékhöz. A magya-rok felébredtek hosszú zsibbadtságukból, követelik jogukat. A horvátok zavarognak, a világ legbölcsebb hadügyminisztériuma örült, számár rendeleteket ad ki, melyek csak még jobban felizgatják a kedélyeket. *És a jó magyar király!* az alkotmányos uralkodó! Azt meri állítani, hogy csak az ő joga meg-állapítani, milyen legyen a vezényleti nyelv a magyar hadseregben, ehhez az

¹³ *Kis Lap*. 1884. 8. sz. 128. l.

¹⁴ SZABAD György szíves közlése.

¹⁵ *Zenei Szle*. 1948. dec. DEMÉNY János: *Bartók Kossuth-szimfóniájának előkerült programvázlata*.

¹⁶ *Kossuth emlék. Kossuth Lajos 90-ik születésnapja alkalmából*. Szerk. és kiad. CLAIR Vilmos. Bp. 1892.

¹⁷ *Bartók Béla. (Levelek, fényképek, kéziratok, kották.)* Sajtó alá rend. DEMÉNY János. Bp. 1948. 95. l.

országgyűlésnek semmi köze! Egy Habsburg — és alkotmányos király — fából vaskarika. — Egy Habsburgnak legcsekélyebb belátása sincs. Nem képes felfogni olyat sem, amit a gyöngelméjük is megértenek. Az újságok pedig mérlegelik, mennyivel előnyösebb vagy hátrányosabb Magyarország helyzete most, mint 56 év előtt.”¹⁸

Tagadhatatlan, hogy a *Kossuth-szimfónia* és BARTÓKnak akkor külsőséges magyarkodása: attilát ölt, megkívánja, hogy Elzi húgát a magyar Böske néven szólítsák, sőt koncertjén ő is magyar ruhában jelenjék meg; anyjához írt leveleinek tintáit úgy válogatja meg, hogy piros-fehér-zöldek legyenek, a levelek magyar címet hordanak „Le a Habsburgokkal!” felírással — válasz kíván lenni Bécsnek a függetlenségére áhítózó nemzet ellen indított támadásaira. Hiszen nyíltan tör ellene: himnusza helyett Gotterhaltét kényszerít rá, nyelvhasználatát, a nemzet létének legerősebb támaszát azáltal, hogy a magyar hadseregre német vezényszót parancsol, korlátozni akarja. Ebben az időben anyjához írt levelei lángoló haraggal ostorozzák a magyar nyelven esett sérelmet.¹⁹

A BARTÓK-irodalom a Szimfónia keletkezését, valamint BARTÓK magatartását egybehangzóan az akkori belpolitikai és társadalmi eseményekre vezeti vissza. Meg kell mondanunk, hogy nem elégséges egy kiemelt időpont valószínűségét döntő, forrásértékű bizonyítékká avatni, hanem amennyire csak lehetséges, vissza kell menni a rekonstruálható kezdetekhez, és a történetek sorrendjében haladva jutunk el a bizonyító erejű dokumentumokhoz. Az sem elegendő, ha negyvennyolc, Világos, az azt követő abszolutizmus évtizedeinek múltba merülő újraátéléséről, ressentimentjéről beszélünk.

Vissza kell mennünk a gyermekkorig, esetünkben a *Kis Lapig*.

Láttuk, hogy 1888-ban kezdett járni a kis BARTÓK számára. Még ebben az évben — talán sajtóhibából eredően — az egyik szerkesztői üzenet a címzett említése nélkül így válaszol: „Hogy tudok-e németül, tudok. Ez esetben megígéred, hogy írsz nekem német levelet. Derék, ha tudsz; de semmi szükség rá, hogy magyar lap szerkesztőjének magyar fiú német levelet írjon.”²⁰ Feltételezhetjük, hogy a kérdezősködő a gyermek Bartók lehetett, mert a felvetett téma továbbfejlesztve folytatódik, és ezúttal a szerkesztő kimondottan „*Bartók Bélának*” megszólítással válaszol: „Örülök, hogy tetszik neked a Kis Lap. Egy rejtvényedet felhasználok. Úgyesen vannak rajzolva. *Kérdésedre: tudok-e németül és szükséges-e tudni azt a nyelvet, csak azzal felelhetek, hogy igenis tudok, s fölötte szükségesnek tartom, hogy tudjon minden magyar ember. Ez nem árt, sőt inkább használ az igazi hazafiságnak.*”²¹ — Íme a 8 esztendő gyermek, kortársainál jóval fejlettebb értelmi fokon, öntudattal vélekedik „igaz hazafiságról”, s ennek kinyilvánítására nem akar a Habsburgok nyelvén beszélni. Bizonyossága ez annak is, hogy már akkor ott Nagyszentmiklóson milyen lenyűgöző erővel hatott rá az anyanyelv. Sajátos dallamával, lejtéseivel, ritmusával édesebben csengett valamennyi másnál annak a fülnek, amely szókinését kottákra bontotta.

Hazájának, nyelvének szeretetét a kis BARTÓK a szülői ház légköréből és első olvasmányaiból szívta magába. Nem a német nyelv megtanulásának nehézsége

¹⁸ uo. Bp. 1951. 43. l.

¹⁹ uo. Bp. 1948. BARTÓKnak anyjához írt levelei, vö. 29., 33., 36–37., 42–43., 47. l.

²⁰ 159. l.

²¹ *Kis Lap*. 1889. 23. sz. 366. l.

riasztotta vissza, hiszen felnőttkorban számos európai nyelven jól beszélt. Tíz évvel később, 1899-ben már ezt írja anyjának: „Jetzt werde ich deutsch schreiben (zur Uebung).”²² Még ekkor is fenntartja, hogy csupán gyakorlásból ír németül, félre ne értsék az otthoniak: nem családi érintkezési nyelvként használja. Három évvel később már harcban áll mindazokkal, akik az anyanyelvet némettel cserélik fel. Az ARÁNYI-családdal is azért érintkezik szívesen, „mert ebben a családban soha német szó nem hangzik fel . . . Német helyett franciául tudnak”.²³ És egyre sűrűbben lázong a kormányzat ellen, hogy hadseregünkre rákényszerítik a német nyelvet, „szégyenére a magyar nemzetnek, öröme a nemzetiségeknek és ellenségeinknek”.²⁴ Elkéseredését még fokozza, hogy romlásunkat növeli a nemzet egyes tagjainak a haza és nyelv iránti közömbössége, akiknek az is mindegy, hogy valaki beszéli-e, de az is, hogyan a mi egyetlen és páratlan nyelvünket. Még anyját és hugát is hanyagsággal vádolja a magyar nyelvet illetőleg; kérleli őket, beszéljenek egymással magyarul, terjesszék a nyelvet, mert, ha azok, akik az ő nézeteit ismerik és megtudják, hogy övéi németül beszélnek, őt szájhősnek fogják tartani. „No, és hogy hozzám német szót intézzetek — írja övéinek —, ebből még tréfából sem kérek . . . Szomorú volna, ha a legközelebb álló hozzám tartozók nem munkálkodnának velem egy közös cél érdekében.”²⁵ Ugyanitt hitet tesz nemzete és hazája mellett: egész életében, minden téren, mindenkor és minden módon a javukat fogja szolgálni. Haza és anyanyelv szerelme attól kezdve, hogy befészkelte magát a nyolcéves gyermek lelkébe, következetes hűséggel él a 22 éves ifjában is; 1918-ban pedig KODÁLY a *Kékszakállú herceg vára* bemutatóját követő kritikájában a beérkezett kiváló zeneszerzőt így ünnepelte: „A nyelv felszabadításának, a természetes hanglejtés zenévé fokozásának útjára lépett Bartók, s ezzel nagyban előrevitte a magyar recitativ stílus kialakulását. Ez az első mű a magyar operaszínpadon, amelyben az ének elejétől végig egyöntetű, ki nem zökkenő magyarsággal szól hozzánk.”²⁶ Hozzátehetnők: így teljesedett ki az egykori szubjektív élmények magvából a nagyszerű, érett művészi alkotás.

A gyermek BARTÓKNak 1889-ben Forgó bácsihoz intézett leveléből kitűnik, hogy a *Kis Lapot* nemcsak szórakoztató tartalma, hazafiassága és minden egyéb hangulatot keltő tényezőiért szerette: igen nagy vonzóerőt gyakorolt rá rejtvényrovata is, amelynek aktív résztvevője volt.

Erre a szerkesztő így emlékszik vissza: „Legnagyobb szenvedélyök (ti. kis olvasóinak) a rébuszgyártás. Jönnek is a képrejtvények csóstitül.”²⁷ A szorgalmas fejtők és rejtvénytípus-szerkesztők között van a kis BARTÓK is. ÁGAI szívesen veszi ügyes rajzú, elmés rejtvényeit, és megjelenti azokat a *Kis Lapban*.

A rejtvényt az elme sportjának, logikai játéknak tartják. Minthogy egzakt gondolkodásra nevel, több a játéknál: közelít a matematikai gondolkodáshoz, asszociációs készséget, kombinatív képességet követel, ötletgazdagságot, fantáziát és témájától függően műveltséget. Ennélfogva műveltségi tesztnek is alkalmazható.

²² Bartók Béla. (*Levelek, fényképek, kéziratok, kották.*), id. mű Bp. 1948. 10. 1.

²³ uo. 21—22. 1.

²⁴ uo.

²⁵ uo. 42—44. 1.

²⁶ UJFALUSSY József: *Bartók Béla*. 1881—1919. I. köt. 174. 1.

²⁷ Forgó Bácsi: *A kis olvasó*. i. m. 37. 1.

A múlt században — de ma is, ha a keresztrejtvényekre gondolunk — emberek százezrei fejtettek rejtvényt vagy szerkesztettek. Folyóiratok, képes családi lapok elmaradhatatlan tartozékai voltak. Nem vetették meg költőink, íróink sem: ARANY János, JÓKAI, MADÁCH is játszották a „gondolkodósdit”, élvezték humorát, találékonyságát: a szerkesztését. MADÁCH egy alkalommal VERES Pálnénak egy közel 40 kép- és betűkombinációból álló rejtvénylevelet küldött.²⁸ A rajz egyébként költőt, író, muzsikust egyformán vonz: hiszen nem egyébről van szó, mint az írói, költői, zenei fantáziának egy másik művészeti síkra való áthelyezéséről.

A rejtvényfejtés gyermekkorban „kitalálás” játék, mely eredményesség esetén sikerélményt okoz, és nemcsak újabb fejtésre, de rejtvényt szerkesztésre is buzdít. Ez utóbbi már bonyolultabb gondolkodást kíván. A megfejtésnél a szemléltetett rejtvényelemek segítséget nyújtanak, az eredmény: „meglátás”, felismerés függvénye. Az egyszerűbb szerkezetűeknél leolvasás, összeolvasás, összeadás már sikert hozó műveletek; a bonyolultabbaknál kivonás, kihagyás, kiegészítés, sokszorozás, törtszámú képletek, jelképek és még számos fejtető elem jelenléte lehetséges. A *Kis Lap*ban minden fajtája előfordult: kép-, betű- és számrejtvény egyenként és egymás kombinációjában. ÁGAI tudatosan gondolkodásra nevelő céllal foglalkoztatta rejtvényekkel kis olvasóit, és ezzel előfutárja a modern pedagógiának, amely bonyolultabb formában képességvizsgálatoknál alkalmazza.

E szempontot kiemelve, igen fontosak lehetnek az elemista BARTÓKNAK a *Kis Lap*ban megfejtett és a lap számára szerkesztett rejtvényei, mert azok is rávilágítanak egy formálódó lángész agymunkájára.

Mintegy nyolcesztendő, mikor az elsőt megfejti. Szórejtvény:

„Á-val édes, vad is lehet,
Ó-val fémet mutat neked.
Ma-val szemet zúz az porrá,
B-vel végén most hull alá.
Ámde *magában* ha látod:
Fogd a seprőt vagy lapátot,
Söpörgessed, hordjad egybe,
Lakásod ne mételyezze!”²⁹

„A szórejtvényt Bartók Béla helyesen fejtette meg” — üzeni a szerkesztő, a megfejtés Álom, Ólom, Malom, Lomb, Lom. Bármily naív a verses megfogalmazás, mégis nyelvi játékoságra, rím- és szókinccsgazdagságra hívta fel a gyermekek figyelmét.

Ugyanezen év decemberében kockás betűrejtvényt fejtett meg:³⁰

²⁸ SCARRON: *A vanyarci kastély. Madách Imre egy kézírata.* = *Pesti Hírlap.* 1884. 248–249. l.

²⁹ *Kis Lap.* 1889. 21. sz. 336. l. 23. sz. 365. l.

³⁰ *uo.* 1889. 25. sz. 385. l., 401. l., 1890. 1. sz. 15. l.

f	á	k	a	r	k	cs	e	r
a	l	a	r	l	a	m	l	
á	i	a	d	k	m	e		
o	i	cs	gy	o	b			
sz	r	ny	e	gy				
u	e	ó	ü					
e	n	ny						
u	f							
i								

A megfejtési utasítás szerint „ezen betűk a kockában úgy helyezendők el, hogy az első vízszintes sor és a függőleges sorok kezdőbetűiből felülről lefelé az tűnjön ki, mit a gyermekek oly nagyon várnak. 2-ik: alföldi megye; 3-ik: fürtös piros gyümölcs; 4-ik: ezen hálunk; 5-ik: szárnyas háziállatot kis korában nevezünk így; 6-ik: metsző szerszám; 7-ik: félénk állat; 8-ik: mezőn van legtöbb; 9-ik: egy magánhangzó”.

Megfejtés:

K	a	r	á	cs	o	ny	f	a
A	r	a	d	m	e	gy	e	
R		b	i	sz	k	e		
Á	gy	n	e	m	ű			
Cs	i	r	k	e				
O	l	l	ó					
Ny	u	l						
F	ű							
A								

ÁGAI ismét kinyomatja a megfejtők között a kis BARTÓK nevét, aki a néhány többi között jó asszociációs készségről, értelemről tanúskodott.

Nem sok fejtörést, de intelligenciát tételezett fel az a képrejtvény, melyet szintén „helyesen fejtett meg”,³¹

A fogalmak felismerése után, egy kis találékonysággal, csupán össze kellett olvasni az ábrázoltakat. Ez annyira nem okozott nehézséget BARTÓKNAK, hogy számtalan hasonlót szerkeszt maga is, és beküldi a lapnak.

Ez az agymunka nemcsak azt követelte tőle, hogy rábukkanjon a fogalmak változatos kifejezési lehetőségeire, finomságaira, hogy megkeressen pontosan minden alkotó elemet — különben nincs meg a megoldás —, hogy állandóan gondolkodjék; ebben az esetben az emlékezetében levő elemek improvizációja alapján neki magának kellett megalkotnia a maga konstruálta szerkezetrészekből elgondolásainak helyes kifejezését. Itt logikai alkatának még mélyebb próbatételéről volt szó. 10 általunk ismertetett rejtvénye közül az 1, 3, 4, 5, 8

³¹uo. 1890. 11. sz. 167. l., 13. sz. 207. l.

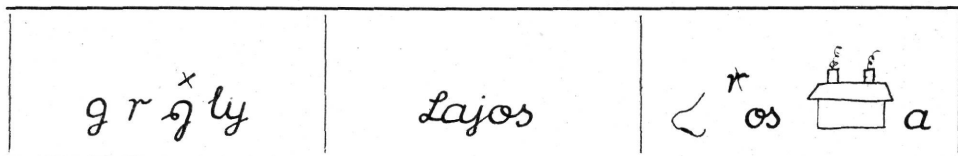

(Attila hatalmas király volt)

1

2

3

(Gereblye)

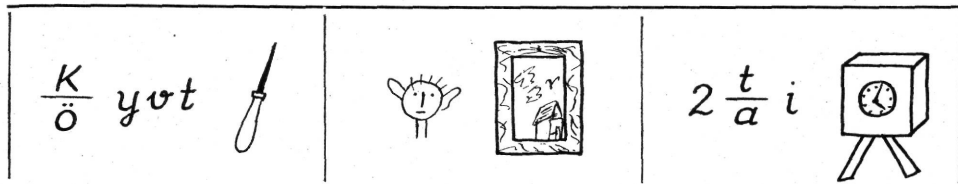
(Itt van Lajos)

(Orosháza)

4

5

6

(Könyvtár)

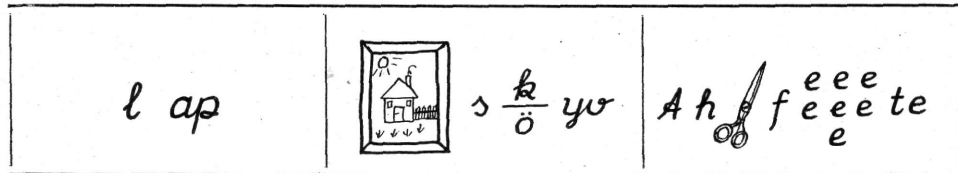
(Arckép)

(Számítási óra)

7

8

9

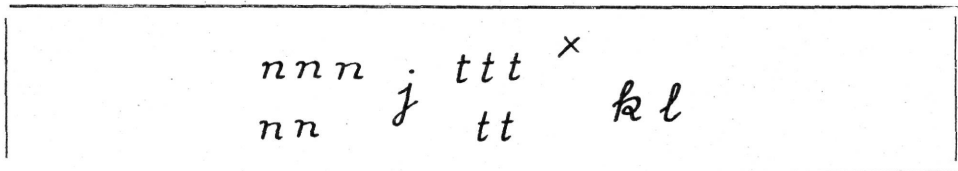

(El van apa nélkül)

(Képeskönyv)

(A holló fekete)

10

(Többen jöttek el)

számokkal jelzettek egyszerűbbek: le- illetőleg összeolvasáson alapszanak, inkább esztétikai mivoltukkal tűnnek ki.³² Mászt is tükröznek a 2, 6, 7, 9 és 10 számúak. A 2 = *Itt van Lajos*, már nem magától értetődő, nem könnyű rejtvény. A kiegészítés művelete az alkotó gyermek fantáziájának függvénye volt. Ilyen természetű a 7-es is: *El van apa nélkül*, ennek erős pszichikai háttere van. BARTÓK nem régen vesztette el édesapját, és a mélyen érző gyermek gondolatai itt sem szabadulhattak fájdalomtól. A nyolcéves gondolkodásának megkapó megnyilatkozása a 6-os számú is: *Számtani óra*, amely már számkombinációjával a matematikai gondolkodásra utal, és ehhez állnak közel 9 = *A holló fekete* és 10 = *Többen jöttek el*, az egy, több és sok fogalmaknak értékelésével.

ÁGAI BARTÓK rejtvényeit legtöbb esetben felhasználta; egyes esetekben a gondolat, máskor a forma tetszett neki. „... Az egyiknek formáját felhasználom, a képrejtvényt megrajzoltatom. Kár, hogy tartalmas leveled külsejét elhanyagolod.”³³

E soroknak nemcsak a rejtvényt szerkesztésre való buzdítás miatt van jelentőségük. A levél tartalma mellett, a szerkesztő a szép külsőre is nagy súlyt helyezett; levelezési „tízparancsot” adott olvasóinak üzeneteiben: 1. Leveled papirosra sima szélű és tiszta legyen. 2. Irkából tépett papirosra ne írj. 3. Leveleden mindig rajt legyen a kelet napja és helye. 4. Ismeretlen és csakis a családi körben járatos becenevet ne használj — figyelmeztetett többek közt. Az a levélíró, aki nem vette figyelembe, nem kapott választ. BARTÓK-nak a szerkesztőhöz intézett levelei nem maradtak megválaszolatlanul. Elképzelhető, hogy ez a már akkor komponálgató, kottairó gyermeket mennyire ösztönözhette. A formaszépség, rend, tisztaság „parancsait” élete végéig követte a szerkesztésnek és a formának ez a magasrendű művésze. Megítélésekor pedig lehetetlen a gyermekkori ráhatásokat figyelmen kívül hagyni. Indokolt az is, ha az első zeneművek, rejtvények szerkesztési készségét rokonítjuk a későbbi műveiben fellelhető matematikai törvényszerűségekkel, hiszen egyazon logikai alkatnak produktumai.

Rejtvényfejtőit, rejtvényt szerkesztőit a *Kis Lap* könyvjutalomban részécsitette. BARTÓK kis könyvtárában szerepelt PÓSA Lajos: *Gyermekversek. Kis gyermekeknek.* című kötet.³⁴ Valószínűleg ez is ilyen jutalomkönyv volt, mert PÓSA munkatársa a *Kis Lap*-nak, és könyveit a lap erősen hirdeti. Abban az időben PÓSA gyermekversei, gyermekdalai minden gyermekhez eljutottak valami módon, annyira terjesztették azokat. Annak ellenére, hogy ma érthetetlennek találják egykorú szórakoztató, sőt nevező hatását, tagadhatatlan. Adataink igazolják, hogy a kisiskolás BARTÓK hallgathatott megzenésített gyermekek és felnőttek számára írt PÓSA-dalokat. Ezek nyomainak követése azért sem érdektelen, mert megmagyarázza a BARTÓK—PÓSA dalok keletkezését.

A *Kis Lap* 1890-es évfolyama, amelyet még járattak a gyermek BARTÓK-nak, felhívja az olvasók, helyesebben a szülők figyelmét a Déván működő HOÓS János zenetanár szerkesztésében meginduló *Kis Művész* c. ifjúsági zenei folyóiratra: kissé haladottabb zongorajátékosoknak ajánlja a legjobb költők verseire komponált dalokat, és reméli, hogy sok kis művész támogatja az új lapot.³⁵

³² BARTÓK rejtvényeit utána rajzolta BUDAY Ágnes rajzolónk.

³³ *Kis Lap*. 1890. 14. sz. 224. l.

³⁴ Bp. 1886. 114 l.

A *Kis Művész* HOÓSNAK VÖRÖSMARTY, GYULAY Pál és PÓSA szövegeire komponált dalait tartalmazza. PÓSA *Megy Ilon az iskolába* című verse egyébként számos más megzenésített PÓSA-verssel együtt előfordul HOÓS elemi- és felső népiskolák számára kiadott *Dalkönyvecskéjében* is.³⁶ Számos PÓSA verset használ fel dalszöveggként az ugyancsak HOÓS által kiadott *Eredeti Magyar Daltár* c. sorozat is, valamint a hozzá csatolt, gyermekeknek szánt melléklet.³⁷

Feltételezhetően mindhárommal találkozott BARTÓK gyermekkorában. A *Kis Művészt* megrendelhetők, a *Dalkönyvecske* tankönyvként juthatott el a földművesiskolai igazgatóékhöz. Az *Eredeti Magyar Daltár* 1888. II. évfolyama 10-ik füzetéhez mellékelte gyermekszám nyomtatott ajánlása: „Belcsók és Bartók gyermekeknek ajánlva az 1888. Karácsonyfa ünnepekre” azt lát-szik igazolni, hogy HOÓS János kapcsolatban állott a BARTÓK családdal. A *Mellékletben* PÓSANAK *Szentjánosbogár* c. verse szerepelt. A zenében annyira előrehaladott gyermek BARTÓK valószínűleg nemcsak a mellékletet forgatta.

HOÓS e kiadványának előszavából érdekes megállapítás kerül felszínre a hazai dalkultúrára vonatkozólag: „A magyar műzene fejlesztése korunk legfőbb feladata” — írja HOÓS, majd így folytatja: „Míg népdalirodalmunk oly magas polcra jutott, hogy bármely külnemzet népdalaival kiállja a versenyt, addig műdalirodalmunk elhanyagolt s méltán hihető, hogy a magyar zene nem alkalmas arra, hogy műzenévé fejlesztessek.” Megállapítja továbbá, hogy a hangjegykiadók nem találják jövedelmezőnek a műdal kiadását, holott egész tárházát bírjuk nagy költőink zenére alkalmas költeményeinek. Nincs nemzet, melynek költészete annyi dallamossággal bírna mint a magyar.³⁸ Ismert különösen a zenekutatók körében, hogy HOÓS igen sok TOMPA-költeményt zenésített meg, de ezek számát jóval meghaladják a megzenésített PÓSA-versek. Érthetővé teszi ezt az a kínálókozó alkalom is, hogy PÓSA megzenésítésre alkalmas verseit éppen 1887-ben adta ki Szegeden *Dalaim* címen. Ha ebbe a kötetbe beletekintünk, megtaláljuk benne a BARTÓK által megzenésített költeményeket: „Őszi szellő játszik a falevéllal, 'Csalfa leány szegény legény szívével . . .”, „Még azt vetik a szememre a szegedi leányok, 'Hogy én a szép menyecskekhez minden este eljárók . . .”, „Nincs olyan bú, mint az én búbanatom, 'Keszkenőmet könnyeimmel áztatom . . .”, „Ejnye! Ejnye! ez a kislány haragos, 'Pedig olyan szép takaros, aranyos . . .”³⁹ BARTÓK Béla: *Négy dal Pósa Lajos szövegeire* címen jelentek meg Pesten, Bárd Ferenc kiadásában, 1902-ben.⁴⁰

Nem érdektelen e dalokkal kapcsolatban egyik kitűnő BARTÓK-kutatónk, DEMÉNY Jánosnak ide illő sorait idéznünk: „Pósa Lajos szövegeit az 1890 — 1900-as évek legnépszerűbb dalszerzője, Dankó Pista, a híres cigányprimás is

³⁵ *Kis Lap*. 1890. júl. 13. 32. l. Hoós János akkor dévai tanítóképezdei zenetanár — később temesvári — 1890 márciusában indítja el a *Kis Művészt: Ifjúsági zenelap énekhangra zongora kísérettel*. Ny. Eberle & Comp. Bécsben. Mindössze 2 száma jelent meg. A *Zenei lexikon* „Hoós” címszava nem említi.

³⁶ *Dalkönyvecske. Egy és több szólamú, eredeti gyermek-dalok*. Szerk. és kiad. Hoós János. Déva 1889. 1—2. Jav. és bőv. kiad. Bp. 1891.

³⁷ *Eredeti Magyar Daltár. Énekhangra zongorakísérettel*. Szerk. és kiad. Hoós János. Déva 1887. I. évf., 1888. II. évf., 1893. III. évf. A *Zenei lexikon* a III. évfolyamot nem említi. *Melléklet a Daltárhoz* csupán 1888-ban volt.

³⁸ uo. 1887. I. évf. Előszó.

³⁹ vö. 58., 99., 61. l.

⁴⁰ 9 l. Metsz. és ny. Pesti Könyomda.

nagy sikerrel zenésítette meg. Bartókot is magával ragadta a népszerű dal-produkció divatja, de Pósa-feldolgozásai nélkülözik a városi cigány művészet-
len arabeszkjeit, a 19. század végi műdaltermés másodvirágzásának ezeket a
sallangjait. A „népdal” iránti érdeklődése — amit akkor annak ismertek —
ezekben a kompozíciókban voltaképpen magyarsága tüntető példaadásává
vált. A Pósa-dalok kompozíciója 1902-ben készült, de csak 1904-ben jelent
meg.⁴¹

A BARTÓK-kutatók különösen a „Nincs olyan bú . . .” kezdetű dalban ismer-
nek fel olyan zenei tartalmat, amely az akkori népies műdalban nem lel-
hető fel.⁴²

BARTÓK-nak ezek szerint már gyermekkorában ráterelődött Pósára, megze-
nésített költeményeire a figyelve. PÓSA-dalai szervesen beletartoznak HOÓS
dalprogramjába, amelynek célja bemutatni, hogy a magyar zenei kultúra,
zenére alkalmas költészetünk felhasználásával, versenyre kelhet a külfonival,
mert nincs még egy nemzeti költészet annyi nyelvi dallamossággal, mint a
magyar. HOÓS *Daltár*ában különválasztotta a műdaltól azt a népdalt, amelyet
a cigány játszott. BARTÓK is, ahogy tréfásan írta: „a leendő magyar Beetho-
ven”, PÓSA-dalaival műdalokat komponált arabeszk, sallangok, pátosz
túlzsúfoltsága nélkül.

A *Pósa-dalokról* szólva azt sem szabad elfelejtenünk, hogy abban az időben
PÓSA népdalgyűjtő tevékenysége is köztudomású volt. Ez sem lehetett BARTÓK
számára közömbös. Bár ő a népdalhoz, a parasztdalhoz később fordul, hogy
mint zenekutató értékelje, gyűjtse, mint alkotó kompozícióiban értékesítse,
maga mögött hagyva a Pósaék dilettantizmusát.

A *Pósa-dalok*, bár nem tartozékai a BARTÓK-remek katalógusának, az
életmű szerves, el nem idegeníthető részei, gyermekkori és társadalmi remi-
niscenciák szülőttei.

A PÓSA-versek mellett BARTÓK első olvasmányai közé tartoznak meseköny-
vei: *Ezeregy éjszaka regéi*, ANDERSEN, BECHSTEIN meséi.⁴³

A mese világa a gyermek számára a legközelállóbb, létező világ. Amikor
olvassa, aligha van tudatában, hogy ez a világ nem érvényes. A mese a jelen
művészete, amely a való világ korrekcióját adja: bemutatja, hogy a világrend-
nek milyennek kellene lennie. Ebben rejlik etikai tartalma. Mikor a mese gé-
pezete mozgásba lendül, átveszi uralmát világrendje, s megkezdődik az olvasó
által megcsodált hősének felfelé ívelő karrierje. Ez a hős mindent tud, tudja,
mit kell tennie, ha nem, segít a csoda. A gyermeknek koruknál fogva egyre
táguló fantáziáját a kalandos eseményekbe bonyolódott hős cselekedetei
izgalomba hozzák, és az igazságszolgáltatás etikuma feloldja a lelki feszültséget.
És még valami: a mese forma- és szerkezetbeli tökélyének esztétikuma. Az igazi
mese egyszerű, könnyen érthető; cselekményének expozíciója, szereplő szemé-
lyeinek bemutatása, mozgató eszméinek felvetése rögtön átláthatók. Már az
indítással teremtett szituáció nyomán éles fénybe kerül az az életben is elő-

⁴¹ DEMÉNY János: *Bartók Béla tanulói*, i. m. 369—370. l.

⁴² BARTÓK Béla: *Négy dal Pósa Lajos szövegeire c. BARD*-kiadvány megj. éve 1902,
DEMÉNY tévesen 1904-re teszi.

⁴³ *Ezeregy éjszaka regéi*. A magyar ifjúság számára átdolg. RADÓ Antal. Bp. év n.
Lampel-Wodianer. 200 l., 4 t. ANDERSEN meséi. Ford. SZENDREY Júlia. Pest 1874, Lampel-
Wodianer. 2. kiad. 147 l. Ludwig BECHSTEIN's *Märchenbuch*. Illustr. L. RICHTER. Leipzig
1877, Wigand. VIII, 296 l. 4. kiad. A felsorolt műveknek ezen kiadásai voltak a kis BARTÓK
birtokában.

forduló igazságtalanság, amelyet a mese erkölcsi rendjének jóvá kell tennie. A cselekménnyel párhuzamosan az olvasóban is megindul a felvetett igazságtalansággal szemben az egyre növekvő méltatlankodás egészen a kifejlésig. A mese építkezése, szerkezete egy pillanatig sem lazul meg, ezzel is a rend világához tartozik. Minden szükségszerű itt: események, érzések, jellemek és cselekvéseik. A mese szerkezetének ezt a kitapinthatóságát éppen a gyermek pszichikuma követeli meg.⁴⁴

A műfaj e rövid jellemzése megmagyarázza, hogy művészkalkatú gyermekek éppen felfokozott etikai, esztétikai, értelmi képességüknél, a kompozíció iránti érzékenységüknél fogva miért vonzódnak annyira hozzá. Az alkotás meseindítékát egyformán felfedezhetjük költőnél, festőnél és muzsikusknál. A mese-primerség külső és belső világ valóságábrázolására egyformán alkalmas. Játékossga esztétikai élmények fokozására.

Vajon BARTÓK-nak a műfaj fent ismertetett sajátosságaiból következő hatásán kívül volt-e közelebbi kapcsolata meséskönyveivel? Feltételezzük, hogy BECHSTEIN *Das Märchen vom Ritter Blaubart*. c. meséjének esetében lehetett. A *Kékszakállú herceg vára* komponálásakor feltétlenül fellángolt a gyermekkori olvasmányra való visszaemlékezés, annak egykori hangulatélményeivel együtt.

A *Kékszakállú* izgalmas témája valószínűleg már első olvasáskor zenei síkon is mélységesen megmozgatta képzeletvilágát. 1911 körül: operája megkomponálásakor a generatív emlékezetnél fogva a gyermekkori olvasmány nyomán keletkezett elemek zenei patternekként kapcsolódhattak az újabb élményekből támadottakhoz és így épült fel, valamennyi elem kombinációjából az opera. Pszichikai sajátosság, hogy a generatív emlékezet a rögződött formák — jelen esetben a mese és a nyomában létrejött zenei élmények — felhasználásával végtelen számú dallam komponálására képes. BARTÓK művészi invenciója BALÁZS Bélának 1910-ben megjelent *A kékszakállú herceg vára* c. misztériumából, az elraktározott — vizuális és esztétikai, pszichikai ráhatásokra felerősödött — mintákból olyan operát teremtett, amely hűen tükrözte, szerzőjének hőse sorsába, érzésvilágába beleélése folytán, a szimbolikus transzfigurációt is. Az egykor a meséből megismert hős immár az ő hőségévé vált s mozgató motívumainak forrása alkotó lelkülete.⁴⁵

BECHSTEIN *Kékszakállújának* meséje variánsa a BALÁZS által feldolgozott-nak. A meiningeni udvari tanácsos-könyvtárnok költő és tudós volt egyszemélyben, aki maradandó értékű népköltészeti gyűjtést végzett, és e tárgykörből dolgozatokat írt. Népköltészeti gyűjtésének termékei gyermekek számára alkotott két mesegyűjteménye is. Itt jelentette meg *A Kékszakállú* meséjét.⁴⁶

Nála a *Kékszakállú* hatalmas vagyont, kincseket bíró, nagyhatalmú lovag, aki csodálatos várában pazar, örömteli életet folytat. Szakállja színéről nevezték el már olyan régen, hogy igazi neve feledésbe ment. Hirtelt róla, hogy többször nősült, és valamennyi felesége gyors egymásutánban meghalt, anélkül, hogy az emberek megtudhatták volna a halált okozó betegséget. Nos a lovag újból leánynézőbe indul: a szomszédságában lévő nemesi család két leánya közül választja jövendőbelijét. A leányok egyike sem lenne a Kék.

⁴⁴ vö. HONTI János: *A mese világa*. Bp. 1937. 162. l.

⁴⁵ vö. VITÁNYI Iván: *A zenei emlékezés pszichológiai jelentősége*. = *Magy. Pszichol. Szle.* 1970. 2. sz. 206–210. l.

⁴⁶ Ludwig BECHSTEIN (1801–1860.) két mesegyűjteménye 1844-ben (*Deutsches Märchenbuch*) és 1856-ban (*Neues deutsches Märchenbuch*) jelent meg. Magyar fordítói GYÖRNYI Iona és HEVESI Lajos voltak kezdetben. A mindmáig népszerű mesét a Móra Kiadó is megjelentette. *Das Märchen vom Ritter Blaubart* id. *Bechstein's Märchenbuch*, 260–262. l.

szakáll felesége, mert azonkívül, hogy elriasztja őket szakálla kék színe, a szerető leánytestvérek nem szívesen válnának meg egymástól sem. Ekkor Kékszakáll meghívja vendégségbe őket családostul: bátyjaikat is. A fényűző pompa, az örömteli vigasságok, nagy étkezések, vadászatok, bálók és játékok, nemkülönbben a monumentális vár lenyűgözik a vendégeket, és a fiatalabbik leány elhatározza, hogy nőül megy a Kékszakállhoz.

Nem sokkal ezután megtartják a hetedhétországra szóló lakodalmat. Kis idő múlva így szólt Kékszakáll ifjú feleségéhez: nekem sürgős ügyben el kell utaznom és ezért átadom neked várunknak és minden kincstünknek felügyeletét, valamennyi szobánk kulcsát és még külön egy aranykulcsocskát. Valamennyi szobába beléphetsz, kivéve abba, amelyet az aranykulcsocska tart elzárva. Ha ezen parancsomat nem tartanád meg, engednél kíváncsiságodnak, nem volna számodra édes szerelmem, kedves saját életed, iszonyúan megbűnhődnél: le kellene téged fejezmem. Asszonya nem akarta az aranykulcsot átvenni, de meg kellett hajolnia ura kívánsága előtt.

Férje elutazása után, hogy ne unatkozzék, vendégségbe hívta testvérét és bátyjait. A fiúk vadászatra mentek; a leánytestvérek magukra maradván — miután az asszony elmondta eltávozott férje különös rendelkezését — egy ideig azon vitatkoztak, kinyissák-e a tiltott szobát. A vendégségbe érkezett nővér azzal beszélte rá hűgát, hogy bizonyára ott őrzi a férje leggyönyörűbb, legdrágább kincseit, s ha megnézik, azzal még nem történik semmi, érintetlenül hagyják. rögtön újra bezárják az ajtót, a Kékszakáll nem tud meg semmit. Az asszony végül is enged a kísértésnek, meg saját kíváncsiságának. Amde az ajtó feltárásakor iszonyú látványban lesz részük: vértócsában előttük fekszenek a Kékszakáll eddigi, lefejezett asszonyai. A feleség ijedtében leejti az aranykulcsocskát, amelyet a vértócsából véresen emel fel s borzalmára sem a vért eltávolítani, sem az ajtót becsukni nem sikerül. Lódobogást hallanak: talán bátyjaik, megmentőik jöttek meg! Rémületükre Kékszakáll érkezett vissza. Készül felesége bűnét megtorolni, mivel még kis kérését sem teljesítette, mert szerelménél nagyobb volt kíváncsisága. Az asszony még annyi haladékot kap a büntetés végrehajtásáig, hogy felmehet nővérehez elbűcsüzní, aki a toronyban szorongva lesi bátyjaikat. A helyzet már-már végzetessé válik késedelmük miatt, mikor az asszony az őt fenyegetően követő férje előtt magára zárja szobája ajtaját. Az utolsó pillanatban megjelennek a fiúk és rövid közdelemben megölik Kékszakállt. Az asszony megmenekült, de még igen sokáig nem felejtette el kíváncsiságának majdnem végzetessé vált következményeit.

Körvonalaiiban ezzel a Kékszakáll-szöveggel ismerkedett meg legelőször gyermekkorában BARTÓK, variánsa légió társával együtt azon ősenek, amely PERRAULT *Histoires ou contes du temps passé, avec des moralités* c. kötetében megjelent, hogy azután világméretű útjára induljon. Ugyanez az ős volt BALÁZS Béla operaszövegének is átköltési alapja. BALÁZS misztériumot készített belőle, és 1910-ben a Nyugat kiadásában megjelent művét BARTÓKnak, KODÁLYnak ajánlotta. Egy nemzeti játékszín megteremtésén fáradozva nyúlt vissza a régmúltnak olyan témájáért, amely a népballadáinkban is él, közelebből *Molnár Anna balladájában*. BÓKA László *A Kékszakállú herceg vára* 1960-ban megjelent kiadása utószavában többek között így ír: „Bartók egyetlen operája nem született volna meg Balázs Béla drámájának ihletése nélkül.”⁴⁷ Ugyanitt arról is ír, hogy magától BALÁZSTól hallotta: a PERRAULT-mesét még egyetemista-Eötvös-kollégista korában ismerte meg, és ekkor kezdte nyomát követni. Semmi dokumentum nem igazolhatja, hogy BARTÓK, aki már gyermekkorában találkozott a Kékszakáll-mondával és erősen meseindítékú — gondolunk például *A fából faragott királyfira* is —, a mese átköltésére ösztönözte volna az író; arra azonban következtethetünk, hogy őt a gyermekkori meseélmény feltámadt emléke ösztönözte az új, a művészi befogadására.

BALÁZS és BARTÓK az ősi monda motívumainak szimbolikus átértékelését végezték el, akárcsak MAETERLINCK és DUCAS Kékszakáll-operájukban; az utóbbiról KROÓ György, BARTÓKnak szakavatott ismerője állítja, hogy

⁴⁷ BALÁZS Béla: *A Kékszakállú herceg vára*. Bp. 1960. Az utószót írta BÓKA László.

magyar szerzőink már alkotásuk létrejötte előtt megismerkedtek vele.⁴⁸ Ehhez társult a magyar népmese, ballada, népdal hangvétele: miként BALÁZS az új magyar nemzeti játékszín, BARTÓK az új magyar opera megteremtésén közösen fáradozott. KROÓ György erről így ír: „A mű stílusának legfontosabb jellegzetessége magyarsága. Ez a nemzeti-népi jelleg határozza meg a stílus különböző összetevőit, mindenekelőtt a melodikát (ez azután befolyásolja a harmonizálást) és a prozódiaát.”⁴⁹ BARTÓK *Kékszakállúja* magyarságtudatának újabb győzelmes állomása volt.

A BALÁZS—BARTÓK mű a mese szerelemproblémájából aknázza ki nagy alapproblémáját: a férfi és a nő sorstragédiáját; a férfi eszményített szerelmét a nő érzelmei követni nem tudják, a nő lelki világa sohasem fogja fedni a férfit, és így a nagy szerelmi egyesülés csak vágy és nem lehet beteljesülés. Még inkább sújtja e sikon a csalódás a férfit, ha művész is. A mese ajtómotívumai itt szimbólumok: a férfilelek tárulkozásai, megértést kereső utak, melyeket — bár megnyitni kíván a nő — meg nem értésével maga zár be maga előtt. Innen a férfi áthidalhatatlan magányossága.

A *kékszakállú herceg vára* problematikáját a zenekutatók az új magyar jövő felé forduló művészforradalmár problémájává szélesítik ki, bár érintik a művész személyes, belső lelki, szerelmi válságát is, kulcsát — helyesen, GEYER Stefi hegedűművésznő kezébe adva. A szerelmes férfi és nő lelki ellentétét, a művész magáramaradottságát zengő operának életdramai magva BARTÓKNAK GEYER Stefi iránt 1907-ben kiteljesedő lángralobbanása. Annak ellenére, hogy 1906-ban megismerkedve 1908. febr. 13-án a fiatal leány szakító levelet írt BARTÓKNAK, ez az érzelem maradandó, fájó emlék marad a művész számára.⁵⁰

A szakításnak egyéni, családi és társadalmi okai voltak. BARTÓKNAK 1908-ben végsőkig fokozódott lelki depresszióját — amely majdhogy öngyilkosságba nem kergette — e szerelem és forrongó világnézeti válsága okozta. A leány részéről az érzelmi megtorpanás világnézeti ellentétekből fakadt. Élete abban az időben atyja, a jómódú budai orvos zeneértő, zenélő családjába volt ágyazva, ahol erős katolikus szellem uralkodott. József bátyja római katolikus lelkész, jónevű organológus lett. Maga is buzgó katolikus volt.

BARTÓK 1907 augusztusában és szeptemberében két hosszú levélben fejtegeti a fiatal lánynak — mintegy felvilágosító, tanítgató módon — természet-tudományos-materialista felfogását, majd hozzáfűzi: „A túlvilági jutalom, a gonoszok bűnhődése, stb. ! csupa emberi kaptafára szabott formulák, persze hogy nagy vigaszára vannak a sanyargóknak. Talán ez az oka annak, hogy sok kiváló eszű papi férfi hamis meggyőződést szimulál — a gyöngébbek kedvéért, akik kétségbe esnének, ha utolsó támasztékukat, a hitet elrabolnák tőlük. Mások persze üzleti érdekből cselekednek — Istenem, istenem, én édes istenem, rövid idővel ezelőtt még mindenkit meg akartam volna nyerni az ateizmusnak, mert, hogy csak a gondolatbeli szabadság boldogít! És most csináljon mindenki, amit akar, mi közöm hozzá. De nagy baj lesz, ha az istenesek belém kötnek, törvényileg kötelezni akarnak mindenféle. . . . Még valamit a létcélról . . .

⁴⁸ KROÓ György: *Bartók Béla színpadi művei*. Bp. 1962. 26. 1.

⁴⁹ *uo.* 98. 1.

⁵⁰ *Documenta Bartókiana*. 2. sz. (ezentúl Doc. B./II.) 91—97., 101—103. 1. GEYER Stefiről. BARTÓK és GEYER Stefi később újból kapcsolatba kerülnek: több közös hangversenyük van külföldön, közelebbről Svájcban, ahol a hegedűművésznő letelepedett és a zürichi konzervatórium hegedűtanára lett.

Én nem a relatív, hanem az abszolút létcélról beszéltem. Vagyis kisebb arányokban jóformán mindenkinek és mindennek van létcélja, még a szűnyognak és a bolhának is. Nekem például legszűkebb arányokban az, hogy egynéhány embernek apróbb örömeiket szerezzek, nagyobb arányokban pedig az, hogy ennek a félurakból álló zuhlott társaságnak, melyet magyar intelligenciának neveznek, javát szolgáljam, népdalgújtással stb. stb. Hálából ezért kapok kenyeret, s nevemet a lexikonba legközelebb beleteszik (hogy annál könnyebben találjanak rám az ország összes tehetségtelen és akadémiába vágyakozó protekcióra éhes billentyűveregetői). A létcél és jutalom egyaránt fényes.⁵¹ Majd arról ír, hogy a jelenlegi társadalmi rend felfogása, érzülete, ízlése valamikor ugyan elég alaposan meg fog változni. Amit most nagyrabecsülnek, azt később semmibe sem veszik és fordítva. Ennek lesújtó tudatában életkedv, erős érdeklődés nélkül nem lehetne munkánkat folytatni: erős érdeklődés nélkül a Mindenség iránt.

GEYER Stefi a szentháromságról és az ígért túlvilágról írt neki, erről így vélekedik: ha keresztet vetne, a Természetnek, a Művészetnek, a Tudománynak nevében tenné. Nem érti, hogy mindez a lánynak nem elég, „még ígért túlvilág is kell”. Ekkor már az élcelődés hangját üti meg és biztosítja őt, hogy nem is olyan zöld, mint amilyennek tartja magát és az sem baj, ha nem „filozófus”. Majd küld neki könyveket, eleinte „átmeneti félerőset, de középútról semmit”. Attól pedig ne féljen, hogy a komoly olvasmányok megrövidítenék ifjúságát, ha rövidítenék is, cserébe mennyi örömet nyújtanak!

Gondoljuk csak meg, milyen távol állhatott a GEYER-család ettől a felfogástól a maga polgári műveltségével, hiszen ADY, BALÁZS Béla, KODÁLY Zoltán és azon többiek szellemében szólt, amellyel a modern légkörű GRUBER szalonban találkozhatott BARTÓK.⁵²

BARTÓK racionalizmusa, társadalomkritikája, radikális társadalomátalakító eszméi! GEYER Stefinek van egy 1939-ben kb. októberben BARTÓKÉKNAK írt levele, amelyben egy TOSCANINIVEL való első találkozás kapasan így ír: „Úgy jártam vele, mint Bélával: kerültem, féltem tőle, nem tudtam vele mit beszélni, illetve nem tudtam a mindennapos hangon beszélni.” Nem dönthető el, hogy ez a vallomás a kapcsolatok újrafelvételére, vagy találkozásuk kezdetére vonatkozatható-e; annyi azonban bizonyos, hogy BARTÓKNAK rendkívül komplex, művelt egyénisége, rendkívüli művészi képességei — mindez már a 25 évesben megnyilvánult — a 18 esztendő lányban az évek számánál sokkal nagyobb korkülönbség érzését, szorongást, gátlást, idegenkedést ébresztettek. Helyesen állapítja meg KROÓ György, hogy *A Kékszakálluban* neki szól a leány Leitmotívja: „az odaadás egy pillanatra elsöpörte a kétkedést; de máris vége az illúzióknak. Az az akkord, amely az ostinato-téma hangjaiból alakult, most ismét dallammá bomlik szét; és ezzel a témaalakkkal mi is a férfival

⁵¹ DEMÉNY János: *Bartók Béla (Levelek, fényképek, kéziratok, kották.)* Bp. 1951. 70–77. l.

⁵² KODÁLY Zoltán 1907. jan.-ban közösen kiadott *Magyar népdalok* c. művével kapcsolatban ezt írta BARTÓKNAK: „azt hiszem azóta [ti. a megj. óta] maga is arra az álláspontra helyezkedett, hogy legcélszerűbb a magyar közönségre egy nagy általános és állandó „ménkü vágja meg” et eresztetni és nyugodtan tovább nem törődni vele. Végre is nem lehet a számarba fácán pecsenyét tömni, ha megeszi is, megárt neki. Mindazáltal azt hiszem, csak idő kérdése, hogy jobban elterjedjen, ha majd kissé több szittya tesz le arról a nagyúri tempóról, hogy csak a cigánnyal muzsikáltat, és maga is kezébe vesz egy egy kótát, és nem fölfordítva próbálja olvasni. — Majd ha kevesebbet esznek és isznak Hunniában. Az otthoni állapot még innen tűnik csak siralmasnak.” (KODÁLY abban az időben Berlinben volt.) Doc. B./IV. 130. l.

először kettesben maradt asszony idegenkedésére, elfogódottságára emlékeziünk.⁵³ Ez a Leitmotiv — amelyről BARTÓK GEYER Stefinek azt írta: „Ez a maga Leitmotivja” — számos 1907—1908 körül alkotott kompozíciójában előfordul. A számára ekkor komponált kéttételes, neki ajánlott *Hegedűverseny*ben felvázolta Stefi egykorú portréját. A leány úgy érezte, egyfelől a szeretett alakját, másfelől művészi lényét formálta meg a zene. BARTÓK későbbi női portréiban mindig felvillantja ezt a fiatal leányalakot.⁵⁴

Akik abban az időben tudtak erről a szerelemről, nem hitték tartósnak e két — még művészi felfogásban is — annyira más lény érzéseit. BARTÓKnak egy leányismerőse, FISCHER Aranka 1907. aug. 3-án tréfásan céloz BARTÓK „anarchista” mivoltára, és még ezt írja neki: „Ki most a legújabb Ő? vagy még mindig a „csárdás kis lány”? Egy év nagy idő!!!”⁵⁵ A „csárdás kislány”, aki első és következő koncertjein tanárának, HUBAY Jenőnek *Csárdajelenetét* játssza, meg Henri VIEUXTEMPS, Henri WIENIAWSKY műveit.⁵⁶

BARTÓK azonban hisz a szerelem erejében; reméli, hogy a művészelkű lány, akivel foglalkozni fog, akinek átadja saját szellemi kincseit — annyiszor tette a hozzá közelállókkal⁵⁷ —, végül feloldódik érzésvilágában. Hiszen gyermekéveiknek, kora ifjúságuknak sok közös vonása volt.

Erről az alapról indul el, mikor így vall neki: „14 esztendő koromig, mint tisztelője a tekintélynek buzgó katolikus voltam.” Azután egy túlbuzgó hittanár megingatta, sőt közönyössé tette a hit iránt. Később pedig filozófiai, természettudományi olvasmányai a materializmus felé tereltek.⁵⁸

BARTÓKot gyermekkoriában vallásosan nevelték, ilyen irányban hatottak rá kezébe adott olvasmányai is. Így az idézett *Kis Lap*, amely önjellemzése szerint, bár sohasem nézte, nem volt arra gondja, hogy olvasói milyen felekezetűek, cikkeket közölt és képeket az ó- és új testamentumból. Azáltal, hogy „erkölcsi közlöny” kívánt lenni, föltétlen istentiszteletre, felebaráti szeretetre, irgalmasságra oktatót. Állandóan gyűjtött olvasói körében a szegény, nélkülöző iskolásgyermek, sőt művészek részére is. Az akció hatása megérintette a gyermek BARTÓKot. Egyszer *Jótekonyság* címen olvassuk a szerkesztő közlését, hogy BARTÓK Béla az éhező és fázó iskolajáró gyermekek részére 50 krt adott, ezért az ég áldását kéri rá. Másszor a kislány felajánlotta e célra

⁵³ KROÓ György: id. mű 35., 43—44. l. A *Kékszakállú* várbaérkezési jelenetének első párbeszédeiben hangzik fel.

⁵⁴ Doc. B./II. 91. l. BARTÓK a *Hegedűverseny* kéziratához egy költeményt is csatolt, amelyről GEYER Stefi azt hitte, az ő alkotása. Témája a viszonzatlan szerelem okozta boldogtalanság. A véletlen érdekes találkozása volt, hogy BALÁZS Béla kb. akkor szerelmes lett egy jó hegedűs szegedi leányba, aki szintén nem viszonzotta érzelmeit, és így született meg a vers. Átadta KODÁLYNAK, hogy zenésítse meg, de annak nem volt kedve hozzá. BARTÓK felfedezte nála és elkérte, mondván, „Nekem éppen jó!” uo. 93—94. l.

⁵⁵ Doc. B./IV. 33. l.

⁵⁶ 1899. ápr.-ban Nagyváradon első nagyobb koncertjén VIEUXTEMPS: *Ballade et polonaise*. Op. 38., HUBAY: *Poème hongrois*, Budapest 1900. dec. 14-én és Bécsben 1900. dec. 17-én WIENIAWSKY: *D-moll hegedűverseny*. Op. 22., HUBAY: *Csárdajelenete* van a műsorán.

⁵⁷ Elza húgának Pozsonyból 1904. dec. 26-án írt levelében például valósággal irodalmi órákat tart az irányirodalmat magyarázva. Óva inti azonfajta könyvszerzéstől is, hogy olvasatlanul hagyja és gyermekesen örvendezve csupán poledísznek használja. Doc. B./IV. 36—38. ZIEGLER Márta, BARTÓK első felesége *Über Béla Bartók* c. visszaemlékezéseiben BARTÓK egyik legjellemzőbb vonásának tartotta szerzett ismereteinek hozzá-tartozóiba való átplántálását. vö. uo. 173—174. l.

⁵⁸ DEMÉNY János: *Bartók Béla*. id. mű. Bp. 1951. 70—77. l.

lepke- és rovargyűjteményének legszebb darabjait. A szerkesztői üzenet: „Bartók Béla. Küldheted. Gyűjtők szívesen veszik. Árát jótékony célra fordítom.”⁵⁹

Körülbelül 10—12 éves lehetett, mikor CSONTOS István fordításában Christoph von SCHMID — magyarosan Schmid, vagy Schmidt Kristóf — teológus, lelkész és ifjúsági író műveit: *Karácsonest*, *A fiatal remete*, *Jozafát az indiai királyfiú*, *A fülemile* stb. olvasta.⁶⁰ A német ifjúsági irodalom szerzőjük helyét azok között az elbeszélők között jelöli ki, akik mesélő képességüket a keresztény vallás és pedagógia javára értékesítették. Nálunk rendkívül népszerű volt, különösen katolikus családoknál; a GEYER-gyermekek minden valószínűség szerint olvasói közé tartoztak, akár a *Kis Lap*nak, amely propagálta is.

BARTÓKNAK, GEYER Stefinek, a két csodagyermeknek művészi pályájuk kezdete ezenkívül is sok hasonlóságot mutat. Az eszmélkedés első pillanatától érdeklődnek a zene iránt. A szülők mindkét részről zeneértők, sőt aktív zenélők. Ők gyermekeik első irányítói, tanárai e téren is. Stefi első hegedűleckéit atyjától, BARTÓK első zongoraleckéit anyjától kapja. Azonos életkorban: 12-ik évükben lépnek először nagyobb közönség elé művészetükkel. Mindketten vidéken.

Bár GEYER Stefi 1895-ben mint zenedei növendék szerepelt már nyilvánosság előtt, első igazi hangversenye 1899-ben volt Nagyváradon, 1900-ban Pesten és Bécsben, valamennyi nagy sajtóviasszhanggal. Ezekben jelen vannak szülei és tanára: HUBAY. A közönséget a sajtó mindenütt előzetesen tájékoztatta a csodagyermek fellépéséről: tódul és fizet. A siker egyhangúan kirobbanó. Az elismerő kritika nemcsak a kislány művészetét, feketehajú, kékszemű szépségét is ünnepli. A *Kis Lap* hírverését már ismerjük. Azonban Várad, Pest, Bécs legtekintélyesebb lapjai ontják a zenei kritikákat, melyek végül gyűjteményben is megjelennek német nyelven 1900-ban: *Stefi Geyer Violinvirtuosin. Biographie — Recensionen* címen. E sikerélménynek mekkora hatása lehetett a kislányra, művészi fejlődésére!

Mennyire más keretek között történik mindez a gyermek BARTÓKKAL. Az 1892-ben Nagyszöllősen adott első hangversenye idején atyja már nem él. Az özvegyen maradt anyára három két gyermekének minden gondja. Abban az időben nagyszöllősi népiskolai tanítónő, Béla fia nagyváradai gimnazista. Nincsen „sajtó-előzetes” sem, csak utólag tudósít az év május 8-án a hangversenyről a helybeli *Ugocsa* c. lap: „A helybeli polgári iskola ifjúsága a szegény tanulók segélyalapja javára f. hó 1-én egy sikerült hangversenyt adott. A közönség szép számmal jelent meg s mintegy 50 frt. tiszta jövedelem folyt be a szegény tanulók kasszájába. Azonban határozottan nagyobb volt az elért siker erkölcsi tekintetben. A dalok jól adattak elő... De mindezeknél még nagyobb mértékben vonta magára a közönség figyelmét *Bartók Béla*. II-od osztályos gimnásiumi tanuló, ki zongoraművészetét bemutatandó, vendégszerepelt jött N. Szöllőse. Az előadott klasszikus darabok⁶¹ a legnagyobb kézi ügyességre vallanak s hogy a zongoraművészetre a 10(!) éves fiúnak nagy hivatottsága van, kétségen kívül elárulta az eljátszott darabokkal. A fiatal

⁵⁹ *Kis Lap*. 1876. 25. sz. 1890. 1., 2. sz. 10., 32. l.

⁶⁰ SCHMIDT Kristófnak magyarra fordított elbeszéléseit BARTÓK a Pozsonyban megjelent Stampfel-féle kiadásban olvasta: SCHMIDT Kristóf *Elbeszélései* volt a sorozati cím, év megjelölése nélkül.

⁶¹ Az újsághír több darabot említ, de BARTÓK biográfusai csupán BEETHOVEN *Waldstein* szonátája (Op. 53.) első tételéről tudnak.

genie kompozíciójából is bemutatott egy darabot, „A Duna folyását”, mely szintén sok tapsot nyert. A kis Bartók Béla első nyilvános fellépése alkalmából több díszes csokrot kapott.”

E soroknak, melyeket vagy PAPP Zsigmond szerkesztő, vagy társszerkesztője, SPOLARICH János *Hangverseny* címmel a hírrovatban közölt, nem volt visszhangjuk, legfeljebb a megye, az ismeretség-rokonság határáig terjedtek.

Geyer Stefi életrajza és a róla szóló zenei kritikák. 1900.

Messze volt innen a GEYER-i hírverés. Anyagiak sem voltak, csak virág, meg „erkölcsiek” a kis művész számára. Jelentősége mégis felmérhetetlen volt: egyenesbe hozta zenei képzését.

BARTÓK később *Önéletrajzában* így ír erről: „Kilencéves koromban kezdtem apró zongoradarabokat komponálni és 1891 (!)-ben Nagyszőllyőn mint ‚zeneszerző’ és ‚zongoraművész’ a nyilvánosság előtt is felléptem, nagyon fontos volt számunkra, hogy végre nagyobb városba költözködjünk.”⁶² Azaz, hogy felsőbbfokú zenei oktatásban részesülhessen. Ennek a lehetőségét teremtette meg a szőllyői fellépés, melyen ALTDÖRFER Keresztély soproni egyházi karnagy is jelen volt. Felismerte a kisfiú kivételes tehetségét, és az anya, hogy megbizonyosodjék erről, bemutatta fiát AGGHÁZY Károlynak a zeneakadémián, aki azt újból megerősítette. Az 1892/93-ik tanévben már Pozsonyban van a BARTÓK-család: Béla a gimnázium II. osztályát végzi és megkezdí rendszeres zenei tanulmányait ERKEL Ferenc fiánál, ERKEL Lászlónál.

A biográfusok, valahányszor az „Op. 18/1891-et”: *A Duna folyását* említik, megegyeznek abban, hogy e 20 perces lejátszási időt igénylő programatikus

⁶² *Önéletrajz*, id. mű 8. l.

zenét a gyermek földrajztanulás közben „hallotta meg”, és követte a folyam muzsikáját a Fekete erdőben való csörgedezésétől kezdve mindaddig, míg hatalmas hömpölygő áradattá duzzadva a Fekete Tengerbe ömlött. A zenei elemzésével sem fukarkodnak: hangsúlyozzák, hogy komolyan kell venni a kis zeneszerző szárnypróbálgatását. Nemrégén is BARTÓKNÉ PÁSZTORY Ditta zongoraművész nő olyan áhitattal játszott, miként szerzője egykor elgondolta. Egyről azonban valamennyien megfélekedeznek: az *Ugocsa* c. lap bármennyire is provinciális szócső volt, a közzétett „sajtóbemutató” a kisfiú számára az első nyomtatásban megjelent méltatást jelentette. A belőle áradó ösztönzést feltétlenül hozzá kell adnunk azokhoz az erőkhöz, amelyek csodálatos pályáján a kisfiút előbbre vitték.

Felvetődhetne a kérdés, ha az *Ugocsa* c. lap hírközlését életrajzi szempontból oly fontosnak tartjuk, miért nem említjük a *Kis Lap* ilyen cikkét. Mert — bár kapcsolatban volt a gyermek BARTÓKKAL — 1891-ben már nem volt olvasója, és nem is szerepel többé a neve a gyermekújságban. A 12 éves fiú gondolkodása, érzésvilága akkor már túlnőtt a folyóirat nívóján.

E korszakában iskolai és zenei tanulmányai foglalják le elsősorban. Olvasmányai pedig feltehetőleg a korosztálynak megfelelő HOFFMANN Ferenc, VERNE Gyula és ARANY János lehettek. A német nyelv gyakorlása kedvéért ekkor olvashatta német fordításban Jonathan SWIFT: *Gulliver's Reisen in unbekannte Länder* c., 450 könyvmatos illusztrációval díszített könyvét.⁶³

Természetesen itt Gulliver utazásai a törpék és óriások birodalmában finom humorával semmit sem sejtet abból a gyilkos szatírából, amellyel az ember szerzője meg akarta csúfolni. Az értelmesebb gyermekolvasó legfeljebb szelíd iróniát vesz észre, enyhe torzítást. Jól szórakozik, esztétikai élményben van része.

Vele szemben a filozófus és természettudományokban jártas HOFFMANN Ferenc ifjúsági műveibe is belevitte felvilágosult szellemét. Ez a nagyon termékeny tollú író nemcsak hazájában, Németországban volt rendkívül népszerű: nálunk is. Húsznál többen fordították sokszoros kiadását. BARTÓK tulajdonában volt A testvérek c. műve, ezt említi noteszében.⁶⁴ Valószínűleg sokkal többet olvashatott tőle, mert az iskolai könyvtárak beszerezték, és sokkal több könyvet olvashatott egyáltalán ebben az időben is, hiszen édesanyja, minden közeli hozzátartozója említi ezt a szenvedélyét, valamint a lepke-és rovargyűjtést, amelyek megmaradtak felnőtt korában is.

A testvérek cselekménye az inkvizíció korában játszódik. Az író bemutatja, milyen vakká, igazságtalanná teszi az embert a vallási téboly és a hozzá társuló gonoszság. Vele szembe állítja az emberszeretetet, egymás megbecsülését, az erkölcsös magatartás ez alapvető kategóriáit. Az inkvizíció cselszövényébe bonyolódott egyik testvér például így kiált fel: „Mit törődöm én azzal, vajon pogány vagy zsidó, török vagy igazhitű-e? (ti. valaki) Azt eldönteni az inkvizíció bíráinak tiszte, csak derék ember legyen!” A kis BARTÓK megtanulhatta HOFFMANN-tól is, hogy bármely felekezethez tartozás, rangra születés nem lehetnek az ember megítélésénél döntő tényezők, szellemi, erkölcsi kiválóság

⁶³ SWIFT Jonathan: *Gulliver's Reisen in unbekannte Länder*, Ford. Fr. KOTTENKAMP. Nebst einer Notiz über J. SWIFT, nach Walter SCOTT von Aug. LEWALD. Ill. von GRANDVILLE. Stuttgart 1839. 1–2. köt.

⁶⁴ HOFFMANN Ferenc: *A testvérek. Elb. ifjú barátaim számára*. Ford. KUN Béla. Illusztr. Bp. Nem tudjuk, hogy BARTÓK hányadik kiadását őrizte, mert az OSZK-ban egyáltalán nincsen meg, az Orsz. Ped. Könyvtár példányá 1897-ből való, 5. kiad.

annál inkább. Abban az életkorban volt, mikor az effajta életszemlélet, életstílus kialakítására legérzékenyebb a lélek. Ismerjük a felnőtt BARTÓKNak álláspontját demokratizmussal, humanizmussal kapcsolatban. A gyermekkorban ért hatások szélesedtek ki benne, midőn azt vallotta, hogy az egyes népeknek közösek a problémáik, tehát kölcsönös megértésre kell az emberiségnek törekednie, és a „népek testvériesülését” írta zászlajára.

A HOFFMANN-féle felvilágosult ifjúsági írótól megtanulta, hogy embert emberhez mérjen, mert ez a „mérték” reális közelségben van; a később következő filozófiai stúdiumok élesebb valláskritikai megfontolások, természettudományos boncolgatások következményeképpen elvezették a materialista tanokhoz.

VERNE Gyulának az ifjúsági irodalomban való megjelenése óta természettudományos műveltséget a műveit olvasó ifjúság világszerte tőle szerzett. BARTÓK saját könyvei között *A rejtelmes sziget* c. munkáját említi, melynek fordítója SZÁSZ Károly volt. Nem érdektelen éppen ezért azt a néhány sorát idézni, melyekkel VERNE Gyulát méltatta.⁶⁵

„Költőnek mondhatjuk őt bátran, mert e nevet megérdemli, aki egy új műfajt teremtett az irodalomban, s azt annyi képzelettel s oly hatalmas előadási tehetséggel műveli. A műfaj, melyet Verne teremtett: a természettudományi regény. Műveinek, melyeket a „rendkívüli utazások” közös címe alá foglalhatunk, tárgyait a természettudományból, a természetrajzból veszi; s annyi tudományos alapot vet alájuk, hogy azok a legtanulságosabb olvasmányok közé tartoznak. De hogy ne pusztán tudományos művek legyenek, ezt képzeletének ama merész, — bár mindig bizonyos határok között maradó és biztos fogása által éri el, amely szerint a természeti törvények szoros alkalmazásán túl az abszolút lehetségest a lehetlentől elválasztó határokg megyen, s oly mesét alkot, melyben a tudós nem botránkozhatik meg. Képzeletét a leghababban eresztí szárnyra nemesak a természeti — az erkölcsi világ rejtelmeként kutatásában is.”

Vagyis VERNE a minden iránt érdeklődő, rácsodálkozó gyermekifjú BARTÓK előtt szélesre tárta a mindenség kapuját. Megmutatta neki, hogy a nagy természetben végbemenő folytonos változások: e sebesen mozgó képek állandóan ható természeti törvények függvényei; hogy a tudományos kutatásnak, tudományak, technikának egyaránt roppant lehetőségei vannak, s ennek a természetben rejlő fejlődés-törvény az okforrása. Általa lett részesévé ama harc gyönyörűségének, amelyet az ember a természet megismeréséért szüntelenül folytat. BARTÓK hozzátartozói és ugyanúgy művei egyformán tanúsítják a természet iránt érzett forró szeretetét.

Gyermekkora könyveinek szemléjét ARANY János *Toldijával* zárjuk.

Saját vallomása szerint egyformán csodálta a színmagyar lelkű író és a csordultig színmagyar nyelvi gazdagságát. Gyönyörködött a hű szolga, a szerető édesanya, a rosszakaratú gyáva testvér csodálatosan megformált típusaiban, a mű szerkezeti értékében. Egyszóval ARANY *Toldija* — író és mű — könyvei között a legközelebb állhatott szívéhez, a leggazdagabb érzelmi és esztétikai élményt jelentő könyvei közé tartozott. Ez visszacseng Elza húgának egy körülbelül 10—12 év múlva írt leveléből is.⁶⁶

*

⁶⁵ SZÁSZ Károly: *Verne Gyula*. = *Vasárnapi Újság*. 1875. máj. 2. 273—274. l.

⁶⁶ Levele Pozsonyból, 1904. dec. 26. idéztük már.

E tanulmány megkísérelte BARTÓK személyiségének: lírai, drámai, logikai alkatának fejlődését csiráiban megragadni. Azoknak a jegyeknek nyomában járni, amelyek felnőtt korában sziklaszilárdan képezték jellemének pilléreit; annyira szilárdan, hogy miközben két világháború romba döntött egy megszo- kott világot — láttuk: ezt megjósolta egyik GEYER Stefinek írt levelében — a szörnyűségek ellenére is győztes lélekkel keltette volna életre újabb és újabb csodálatos művészi látomásait, ha nem ragadja el a halálos kór.

Folyóirat és könyvek — ideértve a latenseket is — summásan járultak hozzá a gondolatébresztéshez, ösztönöztek érdeklődést, ismeretszerzést, ébresztették az igényt folytonos olvasásra. Egyszóval tágtották BARTÓK világképét. Fejlődött az ízlés, az etikai és esztétikai érzékenység, gazdagodott az érzelem- világ, nőtt a formaérzék és vele a kompozíciós készség. Miközben küldözgette a gyermekfolyóirat szerkesztőjének gondosan kalligrafált levélkéit, az önálló véleménynyilvánításhoz a belső világ kitérésének igénye is társult, amely későbbi éveiben is oly gazdagon megnyilatkozik levelezésében. A rejtvényfejtés és szerkesztés eredményeinek, hangversenye első sajtóviasszhangjának publi- citása, a sikerélmény hatására, az alkotói készség ösztönzőjévé lett. Össze- zsgorodik a túlbuzgó vallásosság is, hogy helyet adjon a valóság talajában megkapaszkodó, természettudományos szemléletnek, melyből demokratikus humanizmusa is táplálkozik és a Mindenséget átfogó művészete.

Szándékosan kell külön szólni helyes irányban növvő nemzeti öntudatáról, a magyarsággélményről, a magyar nyelv szeretetéről, amelyet olyan híven tükröz kezdetben a magyar műdalkomponálás, majd a *Kossuth-szimfónia*, hogy azután beérve, az ethnomuzikológus parasztdal gyűjtésének termését hatalmas kompozícióiban kamatoztassa. Ide kívánczok a korai Kékszakkállú-impresszió is: egyetlen operájának ősmagva.

Van BARTÓKnak a többi közt egy nagyon szép, vallomások levele, melyből egyformán szól ember és művész, itt mondja: „Erősen hiszem és vallom, hogy minden igaz művészet — a külvilágból magunkba szedett impressziók — az „élmények” hatása alatt nyilvánul meg.”⁶⁷ Az élménynek művészi materiává való átalakulását szinte szent ceremóniaként élte át, és még legbensőbb szerelmi érzéseit is így akarta „látni”. 1907-ben (Vésztő. aug. 16.) írta erről GEYER Stefinek: „egy-egy levele sőt egy-egy sora, szava a legnagyobb ujjongásba hoz, egy másik meg majdnem könnyekre indít, úgy fáj — — Mi lesz ennek a vége és mikor — — Valóságos állandó lelki mámor. Dologhoz (komponáláshoz) éppen ez kell!”⁶⁸ Emberi és művészi léte teljesen egybeforr: minden örömeért és élvezetért fizetni kell, legtöbbször csalódással, de a létet éppen az teszi elviselhetővé számára, „az a homályos, biztossá nem tehető sejtelem, hátha minden sorscsapás egy-egy hatalmas irányítója, fejlesztője művészetének, melynek közvetett, vagy közvetlen befolyása nélkül ez nem lehetne olyan- ná, amilyennek a legmagasabb igények támasztása szerint lennie kellene”. Huszonnyolc éves e sorok születésekor: a gyermekekor alapozó élményeire már ráépültek a felnőttkor irodalmi, művészeti és az ezerszínű élet nyújtotta új meg új impressziók. Alkotásainak eddigi indítékaihoz: a lelkesedéshez, szere- tethez, bánathoz, legfeljebb elkeseredéshez — mint mondja, e magasztos érzel-

⁶⁷ BARTÓK levele első feleségéhez, ZIEGLER Mártához, Darázs, 1909. febr. 3. *Doc. B./IV* 75 — 76. l.

⁶⁸ DEMÉNY János: *Bartók Béla. (Levelek, fényképek, kéziratok, kották.)* Bp. 1951. 70 — 77. l.

mekhez — a bosszú, torzrajz, szarkazmus is társul. S mikor válogatás nélkül, őszintén, minden feltámadt érzését kifejezi, zenéje reálissá válik; mégpedig tudatosan, akarva, hogy megteremthesse kora és a mindent körülvevő népművészet realitásából — félig öntudatlanul, félig keresve — az új modern muzsikát. Ebben régebbi elődöként BERLIOZT, LISZTET, WAGNERT, kortársakként R. STRAUSST és DEBUSSYT említi.

Művészi hitvallásából még néhány örökké aktuális gondolat: az igazi művész nem kis körnek, az egész emberiségnek alkot. Eszméinek általános érdekűeknek kell lenniük, az egész társadalom legyen forrásuk, az egész társadalmat érintsék, ha kell, bírálják. Szóaljjon meg az író elbeszélő műben vagy színpadon, tolmácsolói ne bábok, lélettel teli, valósághoz hű alakok legyenek, csak ilyenekre bízhatja mondanivalóját. Aki azért fest egy tájképet, hogy tájképet fessen, azért ír szimfóniát, hogy szimfóniát írjon, nem egyéb mesterembernél. A művész és művészete nem zárkozhat magába. Elefántcsonttorony, l'art pour l'art nem igazi művész magatartása.

Mikorra ezek a gondolatok beárnyékolnak, már nagyon messze van első olvasmányainak korszakától, már FLAUBERT, MAUPASSANT, DAUDET kedvenc könyvei és különösen közel áll hozzá az atheista-pozitívista P. J. JACOBSEN.⁶⁹

Művei pedig — érzése szerint — életrajznál pontosabban jelölik meg életének nevezetes eseményeit, irányító szenvedélyeit.

P. D. SZEMZŐ

Kinderlektüre und geistige Entwicklung des Tondichters Béla Bartók

Diese bildungs- und sozialpsychologische Studie versucht auf Grund der Kinderlektüre die geistige Entwicklung des weltberühmten ungarischen Tondichters Béla Bartók zu erörtern. Seine bisherigen Lebensbeschreibungen stellten das Werden und Wesen des Musikdichters in den Mittelpunkt und richteten nur selten den Blick auf die Mittel seiner kulturellen, sozialen Erziehung.

Bartók's Notizbuch nach bestanden seine Bücher aus Märchenbändern, Erzählungen und aus mehreren Jahrgängen einer damals sehr populären Kinderzeitung. Einige Seiten seines Notizbuches widmete der kleine Knabe verschiedenartigen Rätseln, die er selbst ausgeheckt hatte.

Die Arbeit legt zuerst die Kinderzeitung: Kis Lap (Jhge 1888, 1889, 1890.) unter die Lupe. Sie wurde von Adolf Ágai — in der Kinderzeitung Onkel Forgó — geleitet; Á. war wohlbekannter Journalist und Augenzeuge der ungarischen Revolution v. J. 1848. Als solcher blieb er zeit seines Lebens Verehrer der Helden und großen Staatsmänner dieser Zeit. Kis Lap (1871—1904.) erschien im Anfang auch deutsch: Kleine Leute betitelt, da aber die ungarische Sprache im ganzen Lande vorherrschend wurde, ging die deutsche Ausgabe ein. Der Verleger verkaufte das Verlagsrecht an die Leipziger Firma Wilhelm Opez, der sie noch jahrelang am Leben hielt.

A. Ágai umgaben in der Redaktion die besten ungarischen Dichter und Schriftsteller. Um das Niveau der Zeitung gelten zu lassen, müssen wir einige Namen der Mitarbeiter wie János Arany, József Bajza, Elek Benedek, András Fáy, József Gaál, János Garay, Pál Gyulai, Ferenc Herczeg, Ottó Herman, Sándor Hevesi, Mór Jókai, Gyula Krúdy, Kálmán Mikszáth, Sándor Petőfi, Lajos Pósa, Viktor Rákosi, Károly Szász, Károly Vadnay und Mihály Vörösmarty hervorheben. Kis Lap — Zeitung für 6 bis 12, in manchen ihrer Mitteilungen auch für 14 jährige Kinder — erstrebte weit und breit die Erweckung ei-

⁶⁹ Első felesége, ZIEGLER Márta szerint könyvei közül a *Niels Lyhne* c. regény ragadta meg legjobban, amelyből áradt a természetszeretet és a világnézeti vallomást finom ironia burkolta be. Vö. Márta ZIEGLER: *Über Béla Bartók*. id. mű, 173—174. l. A könyv ELEK Artur és RITÓOK Emma fordításában jelent meg 1900-ban két kötetben az Athenaeum kiadásában. Vö. SZABOLCSI Bence: *Bartók és a világirodalom*. — *Magyar Zene*. 1971. 1. sz. 5. l.

ner ständigen Vaterlandsliebe, innige Zuneigung für Magyarentum und Muttersprache. Diesen zu dienen brachte sie fleißig Erzählungen und Gedichte, in denen die schönsten Blätter der ungarischen Geschichte sich wiederholten. So wurde Lajos Kossuth, hervorragender Staatsmann, Seele der ungarischen Revolution v. J. 1848 und auch während seiner Emigrationsjahre tief einwirkend auf das ungarische politische Leben, zum bewundernswerten Helden in vielen ihrer Artikeln.

Selbst Kossuth und seine Ideen waren derzeitig frisch und lebendig im Volksbewußtsein. Auch der Vater Bartók's, der eine innige Neigung zu ihm fühlte, stand mit Kossuth in respektvoller Korrespondenz.

Die von den Einflüssen reichen Kinderjahre fanden einen Widerklang auch in der ersten größeren Komposition: die Kossuth-Symphonie Bartók's.

Bartók bewahrte lebenslang die Vorliebe fürs Land und Volk, ebensogut für seine Muttersprache. Allbekannt ist es noch heute, wie schön er ungarisch sprach, mit welcher Sorge er auf Reinheit und Reichtum der Sprache achtete. Das läßt sich zurückführen bis auf einen Briefwechsel des Knaben und des Schriftleiters der Kinderzeitung. Bartók fragte, ob es nicht frevlerisch gegen die Muttersprache wäre, wenn er, ein Ungar! deutsch lernen möchte. Die Antwort: «deutsch zu wissen ist sogar Pflicht aller ungarischer Kinder» beruhigte ihn in dem Maße, daß er seine in deutsch verfaßten Märchenbücher: Bechstein's Märchen und Gulliver's Reisen zu lesen fähig wurde.

Übrigens legte Kis Lap großes Gewicht auf die Korrespondenz mit seinen kleinen Lesern. In den Briefen wurden sogar Weltanschauungsfragen erörtert, die sich natürlich den entwickelnden jungen Geistern anpaßten, die zum erprobten Glauben an Wahrheit, Schönheit und Güte führen sollten. Das ästhetische Gefühl wurde auch damit gefördert, daß der Schriftleiter nur einen schönrein gehaltenen, geschickt abgefaßten Brief zu beantworten gewillt war.

Die verschiedenen Gattungen von Rätseln in der Kinderzeitung erzogen zur logischen Denkensart und Assoziationsfähigkeit. Viele derer waren selbst von den Kindern ausgedacht, sehr oft von Bartók. Szemző behauptet, daß in dieser unterhaltenden Tätigkeit bei Bartók das Aufkeimen seiner Kombinations- und Kompositionsfähigkeit zu sehen ist, eine Art Vorschule zur späteren Entwicklung seines intellektuellen Wesens.

Kinder, die in der Lösung oder Gestaltung der Rätsel mitwirkten, wurden vom Schriftleiter mit Lob und Büchern beschert und auf diese Weise angestachelt, wurde ihre Schaar immer größer und größer. Bartók interessierte sich lebenslang für Rätsel.

Übrigens verstand sich Ágai wohl darauf, den Wunsch nach Weiterkommen in der Kinderseele rege zu halten. Immerfort sucht er unter seinen Lesern nach dem talentvollen Kind. So brachte er ans Tageslicht die Begabtheit für Zeichnen und Malen des kleinen Elemér Jankó, Oszkár Glatz und Masa Feszty, spätere vielgelobte Künstler. Ágai nahm ihre Erstlinge als Illustrationen in sein Blatt auf und verfaßte dazu selbst den Text: eine Erzählung oder Gedicht.

Eine schöne Besprechung widmete er nach ihrem ersten größeren Konzert seiner Leserin, der Geigenkünstlerin Stefi Geyer, dem Wunderkind. Auch ihre Abbildungen fehlen nicht. Dieses damals zwölfjährige Mädchen wurde nach Jahren Bartók's erste große Liebe, ein tiefgebettes Gefühl, das trotz ihrer Trennung nie verblich und in vielen seiner Kompositionen als Leitmotiv wiederkehrte.

Außer dem Schriftleiter Ágai trat das Kind Bartók zu einem Mitarbeiter des Kis Lap: zu Lajos Pósa näher. Er war in seiner Zeit der typische Kinder- und Jugendschriftsteller. Seine Gedichte und Erzählungen erschienen eben so häufig in Kinderzeitungen, wie in selbständigen Bänden. Bekannt waren auch die Texte, die er für Komponisten ungarischer Kunstlieder verfaßte. Er sammelte diese Texte zu einem Band und ließ sie unter dem Titel Dalaim (Meine Lieder, 1887.) erscheinen. Er interessierte sich eingehend um ungarische Lieder und sammelte sie — leider nur als Dilettant — mit großem Eifer. (Die ethnomusikologische Methode wurde Bartók durch erst nach Jahren eingeführt und mit seinem Freund: dem ihm ebenbürtigen großen Künstler Zoltán Kodály.)

Unter seinen Kinderlektüren erwähnt Bartók auch die Gedichte für Kinder von Lajos Pósa (Gyermekversek). Diese Gedichte wurden ihrerzeit von verschiedenen, heute meistens vergessenen ungarischen Komponisten zu Kinderliedern vertönt. Noch als Kind beeinflußt von Pósa, später von den Komponisten ungarischer Kunstlieder, greift auch Bartók um 1901 zu Pósa's Dalaim und komponiert seine Kunstlieder unter dem Titel Pósa-dalok (Pósa-Lieder, erschien im J. 1902.) Wir suchen sie vergebens in einem Bartók-Katalog, welcher nur Meisterstücke verzeichnet. Trotzdem tragen schon auch diese charakteristische Züge der eigenartigen Bartók'schen Technik und weil sie eine Stufe der Entwicklung bedeuten, können sie von einer die Vollständigkeit beachtenden Biografie des Komponisten nicht ausbleiben.

Wie jedes Kind, las auch Bartók mit hohem Genuß Märchen. Andersen, Tausend und eine Nacht, Bechstein waren seine Lieblingsbücher. Das Märchen wirkt moralisch und ästhetisch; ästhetisch schon mit seinem kristallklaren Aufbau. Dichter und Tondichter griffen immer gerne zu Märchentexte um Ideen und Gefühle den Menschen näher bringen zu können.

Der einzigen Oper Bartók's Die Burg des Herzogs Blaubart liegt auch ein Märchen zu Grunde. Er begegnete dieses Blaubart-Thema noch in seiner Kindheit bei Bechstein und las es in seiner deutschen Übersetzung.

Das Libretto, welches er um 1911 vertönte, lieferte ihm der ungarische Schriftsteller Béla Balázs. Beide: Dichter und Tondichter holten vom Perraultschen Urthema ein modernes: psychologisches heraus; einen Konflikt, in dem sich der durch Mißverständnis und Entfernung einander entgegengesetzte weibliche und männliche Liebe verbrag.

Szemző behauptet nicht, daß Bartók seinem Librettisten Béla Balázs seine Kinderlektüre: Das Märchen vom Ritter Blaubart erwähnt hätte, so viel ist aber gewiß, daß die musikalischen Elemente der ehemaligen Impressionen wachgerufen vom generativen Gedächtnis, bei der Opernkomposition ihre Rolle spielten. Nebst diesen Früheinwirkungen auch die innige, unerwiderte Liebe zu der Geigenkünstlerin: Stefi Geyer.

Beide waren Wunderkinder und verdankten den ersten Unterricht in der Musik: Stefi Geyer dem Vater, Bartók der Mutter. Sie hatten dieselben Kinderlektüre. Kaum zwölfjährig bestiegen sie das Podium und ernteten tiefwirkenden Beifall, wovon auch die Presse Kund nahm.

Aber schon zur Zeit des ersten Konzerts spielt Stefi Geyer in Anwesenheit ihres Vaters und ihres Musikprofessors, des berühmten Violinisten Jenő Huby von der Musikakademie. Bartók dagegen, verwaist, in der Begleitung der verwitweten, mit vielen Sorgen belasteten Mutter. Bei Stefi Geyer ist der sichere Weg zum Künstlertum geebnet; der Knabe Bartók beginnt erst die Aufmerksamkeit der Öffentlichkeit auf sich zu ziehen: das erste Auftreten im Rahmen eines Wohltätigkeitskonzerts in der Provinzstadt Nagyszőlős bedeutet keinen materialen, nur moralischen Erfolg. Damit beginnt sein regelmäßiger Unterricht in der Musik bei László Erkel in Preßburg.

Zu dieser Zeit fängt an das streng-religiöse sich mit den Lektüren von dem aufklärerisch gesinnten Franz Hoffmann (Die Geschwister ua.), von Jules Verne, Jonathan Swift (Gulliver's Reisen in unbekante Länder) bei Bartók in eine aufgeklärtere, liberale Richtung zu umstalten.

Hoffmann, der mit der Klarlegung der Freveltaten zur Zeit der Inquisition gegen die Bigotterie in die Kämpfe geht, Verne der mit seinen Romanen die ewige Kraft der Naturgesetze und der Evolution illustrierte, die leichte und auch in dem für Kinder bearbeiteten Gulliver vorherrschende Ironie gegen die Gesellschaft, vernichteten die simplen Einflüsse der Jugendschriftsteller wie Christoph von Schmid und auch den beschrenkend wirkenden religiösen Unterricht in der Schule. Und zu all diesen kamen später die philosophischen Lektüren des Erwachsenen. Bartók behielt und blieb treu seinen erhabenen geistigen, humanen Ideen die er zu strengen Gesetzen seiner Kunst entwickelte.

Seine Kompositionen galten immer der Menschheit, er trennte niemals sein Ich und sein eigenes Leben von ihr. Und von diesem Gesichtspunkte aus hielt er seine Kunst für eine realistische. Für sich und für jeden Künstler wies er als einzige Urquelle der Schöpfungen, auf die Volkskunst hin. Die Kraft des Gesetzes der Wirkung und Gegenwirkung ließ er sich jedenfalls gefallen und meinte, das Kunstwerk überholt mit der Angabe wichtiger Momente des Lebens, erlebter Leidenschaften den gewissenhaftesten Biographen: die Schöpfung verrät den Schöpfer und spricht für die ganze Menschheit.